

Magdalena NATUNIEWICZ-SEKUŁA
Instytut Archeologii i Etnologii PAN

Osady z okresu rzymskiego w Kołozębii i Poświętnem. Studium krytyczne wyników wykopalisk

Omawiane osady¹ (Kołoząb stanowisko 1 i 2; Poświętne stanowisko 1, obie miejscowości w powiecie płońskim) odkryte zostały w kwietniu 1959 roku podczas badań powierzchniowych prowadzonych z ramienia *Zakładu Polskiego Atlasu Archeologicznego* ówczesnego *Instytutu Historii Kultury Materialnej* PAN. Badaniami kierował mgr Jerzy Pyrgała [PYRGAŁA, SZYMAŃSKI 1962, 72-75]. Pierwsze systematyczne prace wykopaliskowe podjęte zostały na osadzie w Poświętnem w 1959 roku i kontynuowane były do 1964 roku. Natomiast osada w Kołozębii badana była z przerwami. Ekspedycje podejmowano w latach 1961-63, 1967-70, 1975-76, w tym okresie sondażowo. Omawiane stanowiska należą do dużego zespołu osadniczego zlokalizowanego w dolinie rzeki Płonki i Wkry w skład, którego wchodzi również cmentarzyska w Szpondowie, Dzierżążni i Kołozębii stan. 3 (Ryc. 1 – na mapie nie zaznaczono przytoczonych cmentarzysk). Łącznie podczas badań terenowych przebadano powierzchnię około 48 arów (Kołoząb stan. 1)² oraz 45 arów (Poświętne stan. 1). W trakcie tych prac pozyskano materiały zabytkowe, które chronologicznie należy łączyć z epoką brązu, okresem przedrzymskim i rzymskim oraz wczesnym średniowieczem.

Najliczniejszą grupę znalezisk tworzą obiekty z okresu rzymskiego. Doczekały się one częściowego omówienia w rozprawie doktorskiej Jerzego Pyrgały opublikowanej w 1972 roku. W pracy tej zostały szeroko omówione aspekty przyrodnicze, zmiany środowiskowe i gospodarcze w obrębie analizowanego mikroregionu. W przytoczonej publikacji przeanalizowano również po części najbardziej charakterystyczne obiekty nieruchomości. Analiza ta związana była z rekonstrukcją układu przestrzennego i typów zabudowy [PYRGAŁA 1972a, 129-159]. Niestety monografia nie dostarcza praktycznie informacji na temat pozyskanego materiału zabytkowego. Natomiast chronologia obiektów nieruchomości oparta została na podstawie bardzo ogólnych wyników pobieżnej analizy znalezionej w ich wypełniskach ceramiki oraz pojedynczych zabytków wydzielonych. Sformułowane w ten sposób wnioski, zamieszczone w cytowanej pracy, w jej części, poświęconej datowaniu nie dają wystarczających podstaw do określenia czasu użytkowania osad [PYRGAŁA 1972a, 159-163].

1. Stan źródeł

Bazę źródłową niniejszego opracowania stanowią materiały odkryte na omawianych stanowiskach, a związane są przede wszystkim z osadnictwem z okresu wpływów rzymskich. Przeważającą część ruchomego inwentarza zabytków stanowi ceramika. Niestety kilkudziesięcioletni

---

¹ Wymienione w tytule stanowiska opracowywane były przez autorkę niniejszego artykułu w ramach zadania planowego realizowanego w *Zakładzie Archeologii Mazowsza i Podlasia Instytutu Archeologii i Etnologii* PAN w Warszawie w latach 2000-2002. Pierwotnym celem tego opracowania była próba omówienia i scharakteryzowania wewnętrznego rozplanowania osad na podstawie obiektów mieszkalnych i gospodarczych odkrytych na terenie tych stanowisk na podstawie zachowanej dokumentacji.

² Do dzisiaj w pełni nie jasny jest stan rozpoznania stanowiska 2 w Kołozębii, badanego sondażowo w latach 1961 i 1969-1970. Zlokalizowane jest około 400 m na północ od stanowiska 1. Z dokumentacji polowej zachowało się kilka rysunków jam odkrytych w 1970 roku. Natomiast materiał zabytkowy tworzy kilkadziesiąt fragmentów ceramiki i polepy. Nie wykluczone jest zatem, że ze względu na niedużą różnicę w odległości oba stanowiska mogą stanowić pozostałość po jednej dużej osadzie.

okres od momentu zakończenia prac terenowych znacznie obniżył wartość poznawczą ujawnionych źródeł. Stan ten wynika z różnorodnych przyczyn. Przede wszystkim z wielokrotnego przemieszania zabytków, związanego z przenoszeniem materiałów do różnych miejsc w celu ich magazynowania. Podczas tych przeprowadzek pewna część ceramiki, prawdopodobnie, zaginęła bądź została przemieszana lub rozproszona. Niektóre zespoły fragmentów naczyń połączono w jedną całość w pudłach kartonowych, w celu zmniejszenia objętości przestrzeni potrzebnej do przechowywania zabytków³. Ponadto pozyskany materiał prawie w ogóle nie został odpowiednio zabezpieczony przed dalszym niszczeniem. Większość odkrytych fragmentów ceramiki (około 90%), zarówno w trakcie, jak i bezpośrednio po zakończeniu kolejnych sezonów badań nie została zinwentaryzowana i podpisana, ani, co najgorsze, umyta. Fakt ten doprowadził do tego, że po kilkudziesięciu latach skorupy, w wyniku zalegania w wilgotnych warunkach pokryły się pleśnią. Jednocześnie stan zachowania, a niejednokrotnie brak metryczek, niekompletność zawartych na nich podstawowych opisów lub choćby brak inwentarzy znalezisk, uniemożliwia zrekonstruowanie podstawowej bazy źródłowej. W wielu przypadkach napisów na metryczkach nie udało się w ogóle rozszyfrować. Często stosowaną formą metryczki były przeważnie cienkie chusteczki barowe, opisywane miękkim kopiającym ołówkiem, niejednokrotnie zawilgotniałe, jak i również zjedzone przez myszy lub podobne im zwierzęta. Informacje zawarte na metryczkach formułowane były zupełnie dowolnie i wielokrotnie brak w nich podstawowych danych, dotyczących na przykład lokalizacji w obrębie siatki arowej lub numeru obiektu.

Pierwszym etapem przy próbie ponownego opracowania obu stanowisk były więc podstawowe prace, takie jak mycie ceramiki i przepisywanie dających się odczytać metryczek. Tylko w kilkudziesięciu wypadkach zachowały się częściowo zrekonstruowane, opisane i wyrysowane fragmenty naczyń. Są to jednak znaleziska pochodzące przeważnie z opublikowanych obiektów [por. PYRGAŁA 1962, tabl. X-XI]. Najgorzej przedstawia się obecny stan zachowania dokumentacji polowej i opisowej. Zachowana do dziś część rysunków polowych, metodą dokumentowania obiektów nie odbiega w zasadzie od przyjętych w tym czasie standardów. Jest to głównie rysunek kolorowy, wykonany przy pomocy kredek, a niekiedy ołówkiem. Rysunki te przedstawiają plany i przekroje obiektów, wielokrotnie brakuje im jednak podstawowych oznaczeń lokalizacyjnych. Chodzi głównie o lokalizację w obrębie siatki arowej i numery obiektów. Często brak również skali, co jest niezwykle istotne przy analizie takich obiektów, jak dołki postłupowe, których łącznie na obydwu osadach odkryto ponad 800. W trakcie analizy dokumentacji terenowej stwierdzono notoryczne nie umieszczanie cięć profilowych na rzutach poziomych (planach). W związku z tym niejednokrotnie nie można skonfrontować zadokumentowanego planu z profilem. Wobec powyższego trudno jest stwierdzić, które słupy łączyły się z danym budynkiem i jakie miały znaczenie konstrukcyjne, brakuje bowiem polowych planów zbiorczych dla każdego sezonu badań. Wszystko to oczywiście poddaje w wątpliwość występowanie na omawianych osadach dużych budowli o konstrukcji słupowej, jeżeli po naniesieniu na ogólny plan pojedynczych dołków postłupowych nie układają się one w konkretny zarys domniemanego budynku⁴. Nie wykluczone jest zatem, że dla celów publikacji [por. PYRGAŁA 1972a, ryc. 22, 24], w trakcie wstępnej analizy nastąpiło dość dowolne łączenie słupów i układania z nich zarysów budynków, które w rzeczywistości nigdy nie istniały [por. GODŁOWSKI 1969, 309].

Ogromną trudność w odtworzeniu planu osady w Kołozębiu stanowi również numeracja arów, gdyż w niej także brakuje konsekwencji. Pierwsze sezony badań charakteryzowały się nadawaniem kolejnych numerów po linii wschód-zachód wytyczonej według głównej magistrali stanowiska. Natomiast w trakcie późniejszych badań zaprzestano tej metody nadając kolejny numer, każdemu nowo otwartemu wykopowi niezależnie od tego, w którym miejscu stanowiska

³ Informacje o losach materiałów tuż po zakończeniu wykopalisk uzyskałam dzięki rozmowom z badaczem obu stanowisk, dr. Jerzym Pyrgałą. Obecnie materiały z omawianych osad przechowywane są magazynie *Zakładu Archeologii Mazowsza i Podlasia Instytutu Archeologii i Etnologii PAN*, a dokumentacja w archiwum *Instytutu*.

⁴ Próbę odtworzenia ogólnego planu zbiorczego wykonano dla osady w Poświętnem, gdyż zachowana w tym wypadku dokumentacja jest się bardziej kompletna. Pomimo wielu trudności udało się umieścić na planie ok. 75% odkrytych jam postłupowych. Plan ten porównano następnie z opublikowanym planem zbiorczym [PYRGAŁA 1972a, ryc. 22]. Konfrontacja wskazała, że tylko w przypadku budynków 13 i 14 stwierdzono dość dużą zgodność ich zarysów w planie. Pozostałe dołki występują w dość chaotycznych układach i nie tworzą regularnych koncentracji, na podstawie których można byłoby wyróżnić prostokątne zarysy budowli słupowych.

został wytyczony. Sytuacja ta nie została jednak odnotowana na planie ogólnym stanowiska. Wszystkie obiekty rysowane były na poziomie ich pewnego wyróżnienia, czyli w calcu, a materiał eksplorowano z warstwy ornej lub wypełniska obiektu, nie wyróżniono bowiem warstwy kulturowej, choć jej śladem mogły być pojedyncze zaciemnienia widniejące na niektórych planach pomiędzy obiektami.

Z wyjątkiem dwóch sezonów wykopalisk na osadzie w Kołozębii (1970 i 1975 rok) brak jest dzienników badań. Dotyczy to także kampanii, w których zostały odkryte najciekawsze obiekty, jak na przykład piec wapienniczy z Poświętnego [PYRGAŁA 1962, 300]. W niektórych wypadkach istnieją pojedyncze notatki sporządzone przez ekipę wykopaliskową na rysunkach obiektów, ale nie dostarczają one istotnych informacji o ich charakterze, poza nielicznymi przypadkami, gdy były to obiekty szczególnie ważne, takie jak ziemianki lub jamy produkcyjne. Poza tym, brak podstawowych opisów dotyczących występowania warstwy kulturowej, charakteru obiektów, rodzajów wypełnisk i tworzących je warstw. W konsekwencji próba ustalenia funkcji danych jam na podstawie samej dokumentacji rysunkowej jest praktycznie niemożliwa. Pomocnym w określeniu ich funkcji mógłby okazać się zachowany w archiwum *Instytutu Archeologii i Etnologii* PAN egzemplarz wstępnego opracowania osady w Kołozębii pióra J. Pyrgały (№ inw. 202/126a Spr.). W tym manuskrypcie spora część ważnych obiektów, takich jak budynki o konstrukcji słupowej, paleniska wolnostojące, piece produkcyjne, jamy zasobowe i gospodarcze, została opisana w miarę dokładnie. Jednak zastosowane tam numeracja i nazewnictwo w dużym stopniu odbiegają od oznaczeń występujących w zachowanej, oryginalnej dokumentacji rysunkowej. Dlatego ustalenie, który obiekt został opisany oraz jego zidentyfikowanie z określeniami dokumentacji polowej jest znacznie utrudnione. Ponadto tekst jest napisany pismem odręcznym, z wieloma skreśleniami i poprawkami, co czyni go niezmiernie trudnym do odczytania.

Podstawową jednostką eksploracji podczas badań na tych stanowiskach były ćwiartki arów, oznaczane w kolejności otwierania literami a, b, c, d. Materiał z warstwy zbierany był z ćwiartek osobno, czasami łączony z kilku lub z całej powierzchni aru, czego również często nie odnotowywano na metryczkach. W zachowanej dokumentacji nie uchwycono konsekwentnej zasady numerowania obiektów, brak jest bowiem ciągłej numeracji odkrywanych zespołów. Większości z nich nadawano numery liczbami arabskimi począwszy od 1, na każdej z nowo otwartych ćwiartek i w obrębie tego samego aru. Bardziej znaczące obiekty określano osobnymi nazwami np. „dom + rok badań”, „ziemianka”, „piec”, „budynek”. Taka dowolność w numeracji i nazewnictwie jest kolejną przeszkodą w próbie połączenia tych danych z materiałem ruchomym, gdyż często nie wpisywano na metryczkach symboli literowych ćwiartek arowych. Niestety stan dokumentacji polowej obiektów nieruchomych jest na tyle nie zadawalający, że podjęcie jakiegokolwiek rekonstrukcji zabudowy minęłoby się z celem. Tym bardziej, że najbardziej charakterystyczne typy budynków i konstrukcji zostały już opublikowane [PYRGAŁA 1972a; 1972b]. Wszystkie wymienione poniżej argumenty prowadzą do wniosku, że pełne odtworzenie rozplanowania osad jest w chwili obecnej poważnie utrudnione, jeśli w ogóle możliwe. Poniższa tabela prezentuje liczbę obiektów zliczonych na podstawie zachowanej do dziś polowej dokumentacji rysunkowej. Podane wartości liczbowe i określenia charakteru obiektu należy także traktować w przybliżeniu, gdyż nie wiadomo czy dostępna mi dokumentacja jest kompletna, a na podstawie rysunku terenowego nie można pewnie wypowiedzieć się o funkcji obiektu.

Lata badań	Kołoząb				Poświętne	
	1961-1963 (jedna teczka)	1967	1970	1975	1959-1963 (ogółem z planu zbiorczego)	1964
Jamy posłupowe	299	16	4	18	384	4
Jamy zasobowe i gospodarcze	50	20	4	17	34	11
Ziemianki i półziemianki	3	?	1	1	?	?
Paleniska wewnętrzne i wolnostojące	15	3	?	?	13	?
Budynki o konstrukcji słupowej	4	?	?	?	10	?
Piece produkcyjne wolnostojące	2	Nie odkryto	Nie odkryto	Nie odkryto	2	Nie odkryto
Razem	373	39	5	75	443	15

W świetle powyższego podjęto próbę wstępnego opracowania wyłącznie materiału ceramicznego, którego większość po dokładnym zinventaryzowaniu i skatalogowaniu potraktowano jako kolekcję zabytków i poddano analizie w zakresie technologii oraz w miarę możliwości typologii i chronologii. Pomocą przy tym zadaniu okazały się zachowane nieliczne rysunki fragmentów naczyń z niektórych obiektów. Analizę ceramiki poparto częściowo wynikami wcześniejszych ustaleń. Mam tu na myśli dwie udostępnione mi przez autorów prace magisterskie: Włodzimierza Peli [1971] dotyczącą ceramiki w Kołozębiu (udostępniono mi tylko tekst, tablice i rysunki zaginęły) oraz Małgorzaty Mogielnickiej [1970] charakteryzującą ceramikę z Poświętnego (do wglądu miałam wyłącznie dobrze opisane rysunki). Podstawę wykorzystania tych prac stanowi fakt, że w trakcie ich powstawania materiał ceramiczny był prawdopodobnie w najmniejszym stopniu przemieszany i najbliższy bazie źródłowej, uzyskanej bezpośrednio po zakończeniu wykopalisk. Przy tego rodzaju sformułowanych założeniach, podjęta przeze mnie próba częściowego opracowania omawianych osad stanowi zaledwie niewielki przyczynek do badań nad rozwojem osadnictwa z okresu rzymskiego na Mazowszu.

2. Ceramika z osad w Kołozębiu i Poświętnem

Poniższa analiza obejmuje w głównej mierze statystyczne opracowanie ceramiki pozyskanej w trakcie badań wykopaliskowych na osadach w Kołozębiu i Poświętnem. Ta kategoria znalezisk stanowi przeważającą część ruchomego inwentarza zabytków z tych wykopalisk. Materiał ceramiczny jest silnie rozdrobniony i zniszczony. Biorąc pod uwagę wszelkie przeszkody opisane powyżej, a wynikające ze stanu zachowania i przemieszania tych materiałów, za metodę pracy przyjęto opracowanie ceramiki jako kolekcji zabytków, mając na celu to jest uporządkowanie i zliczenie fragmentów dla uzyskania obrazu ilościowego oraz pod względem sposobów wykonania.

Ceramika jest najbardziej masowym rodzajem zabytków, jakim dysponuje archeolog zajmujący się okresem wpływów rzymskich. Jednocześnie jest źródłem najbardziej nietrwałym, szybko ulegającym zniszczeniu w wyniku częstego używania. Formy naczyń zmieniały się stosunkowo szybko, a co za tym idzie – garnki musiały być często zastępowane nowymi. Wobec tego ustalenie chronologii z podziałem na podfazy w przypadku tak licznych, przemieszanych i rozdrobnionych materiałów pod względem zmienności form w czasie jest na tym etapie badań praktycznie niewykonalne. Tego rodzaju metoda sprawdza się na cmentarzyskach gdzie dysponujemy pełnymi zespołami z dobrymi wyznacznikami chronologicznymi w postaci zabytków metalowych oraz gdzie możliwe jest zrekonstruowanie całych form naczyń. Ceramika z cmentarzysk jest jednak w zasadzie odmienna pod względem wykonania od osadniczej gdyż z reguły do grobów wkładano naczynia luksusowe. Odpowiedniki takich naczyń na osadach przeważnie stanowią najmniej liczną grupę znalezisk, a co za tym idzie ustalenie chronologii w skali całego pozyskanego materiału ceramicznego może mieć znaczenie ogólne.

Do tej pory w literaturze przedmiotu brak jest jednolitego podziału klasyfikującego ceramikę kultury przeworskiej, dotyczy to przede wszystkim osad. Wiele powstałych typologii ogranicza się w zasadzie do jednego stanowiska bądź regionu osadniczego, a wyróżnione cechy określające poszczególne kategorie naczyń zależą w zasadzie od kryteriów nazewnictwa, jakie przyjął autor opracowywujący konkretne serie ceramiki. Bardzo często cechy te nie pokrywają się ze sobą również pod kątem zastosowanych terminów. Problem ten dotyczy w głównej mierze naczyń lepionych ręcznie, ponieważ właściwie nie ma dwóch takich samych naczyń, a okazy wyglądające na „pierwszy rzut oka” prawie identyczne, po głębszej analizie wykazują szereg drobnych i pozornie nieważnych różnic. Stan ten prawdopodobnie nie prędko się zmieni ze względu na ogromny przyrost materiału spowodowany intensyfikacją prac wykopaliskowych prowadzonych w latach ostatnich.

Aby podjąć próbę uporządkowania zabytków ruchomych, dla ceramiki z Kołozębia stworzono pełny inwentarz tabelaryczny uwzględniający podstawowe z cech analizowanych fragmentów. Przy tak ogromnej ilości materiału zabytkowego zachowanego głównie w postaci ułamków skorup, podstawowym zadaniem tego inwentarza było wyeliminowanie opisu słownego. Obraz ten jest tabelarycznym zbiorem informacji, w którym wyodrębniono cechy: technologiczne, zdobnicze oraz ilościowe. Do cech technologicznych zaliczono sposób wykonania

naczynia i wykończenia powierzchni. Opis zdobnictwa zawiera dane o występowaniu i charakterze ornamentu. Opis ilościowy miał na celu zliczenie wszystkich fragmentów naczyń, co umożliwiło wyróżnienie procentowe grup fragmentów charakterystycznych. Podziału w obrębie tabel dokonano wyodrębniając morfologiczne elementy jak: wylew, szyjka, brzusiec, część przydenna, ucha, dna itp. Dla fragmentów bardzo charakterystycznych zarówno pod względem formy jak ornamentu, dokonywano osobnych notatek opisowych oraz czasami podejmowano próby określenia chronologii, o ile istniała pewność, że dany zbiór pochodzi z zespołu zamkniętego bądź posiada charakterystyczne cechy dla konkretnej fazy chronologicznej. Analizując te zestawienia porównano je ze zbiorem ceramiki z Poświętnego uzyskując generalnie podobny obraz w materiale pod względem techniki wykonania i udziału procentowego wydzielonych poniżej grup ceramiki.

Omawiane osady dostarczyły fragmentów ceramiki w następujących ilościach: 5720 fragmentów z Kołozębia oraz około 5600 fragmentów z Poświętnego. Wyłączając ewidentne materiały z epoki brązu, wczesnośredniowieczne i nowożytnie, bazę danych stanowi około 9500 fragmentów naczyń z obu osad, które generalnie związane są z osadnictwem okresu rzymskiego. Wszystkie z analizowanych zabytków wykonane są techniką lepienia ręcznego, przeważnie z taśm lub wałeczków, których miejsca zlepień często widoczne są w przełomach. Nie wyróżniono jednoznacznie form naczyń wykonanych przy użyciu koła garncarskiego, które chronologicznie łączyć by należało z późnym okresem wpływów rzymskich.

Najliczniej wśród naczyń lepionych reprezentowana jest ceramika o powierzchniach chropowaconych i szorstkich (70,3%), kolejne to fragmenty o powierzchniach także szorstkich, ale w mniejszym stopniu oraz niestarannie wygładzonych (19,5%). Najmniej liczna grupa fragmentów (10,2%), charakteryzuje się wysokiej jakości techniką wykonania, o ściankach delikatnych i powierzchniach silnie wygładzonych, często ornamentowanych. W ramach przedstawionego udziału procentowego materiał został podzielony na trzy grupy pod względem technologii wykonania. Natomiast typy w obrębie poszczególnych grup wyróżniono na podstawie fragmentów charakterystycznych oraz nielicznych zrekonstruowanych naczyń.

a) Grupa I (Ryc. 2-5; 10-12)

Jest to najliczniejsza grupa fragmentów naczyń, obejmująca nieco ponad 70% analizowanego materiału. Są to tak zwane garnki grubej roboty, przeważnie duże, o wymiarach: wysokość powyżej 25 cm, o ile daje się ją ustalić, średnica wylewu 20-35 cm, den powyżej 12 cm. Do tej grupy włączono także bardzo duże, powyżej 40 cm średnicy wylewu, szerokootworowe naczynia zasobowe. Sądząc po zrekonstruowanych egzemplarzach oraz zachowanych dużych fragmentach przeważają tu naczynia łagodnie profilowane, baniaste, jajowate i cylindryczne. Praktycznie wszystkie poddane analizie fragmenty ceramiki są nierówne i niestarannie wykonane. Największa wydętość brzuśca z reguły przypada w $\frac{2}{3}$ wysokości naczynia, rzadziej w połowie. Powierzchnie omawianych egzemplarzy są z reguły chropowacone (Ryc. 3:2; 4:1-2,4; 10:1-2), rzadziej obmazywane (Ryc. 3:1) lub szorstkie. Często wygładzane u nasady szyjki (Ryc. 2:1-2; 3:2) i dna (Ryc. 3:1). Dna występujące w tej grupie są płaskie (Ryc. 3:1; 4:1; 5:1-2; 10:1-2), mniej lub więcej wyodrębnione od ścianek z reguły przez rozciągnięcie na zewnątrz brzegów (Ryc. 11:2), niektóre z den ukształtowane są prosto. W inwentarzu tej serii ceramiki ucha w ogóle nie występują. Omawiana grupa naczyń praktycznie nie posiada ornamentu poza nielicznymi wyjątkami gdzie u nasady szyjki występuje listwa plastyczna zdobiona dołkami lub zaszczyptywaniem (Ryc. 4:2), bądź szyjka podkreślona jest dookoła biegnącą linią rytą (Ryc. 3:2; 4:3). Grupę tę charakteryzują dość grube ścianki naczyń od 0,7 cm do 1,5 cm, a przy dużych garnkach zasobowych nawet do 2 cm i grubsze. Omawiane okazy wykonane są głównie z gliny schudzonej domieszką średnio- i gruboziarnistego ostrokrawędziowego tłuczni. Wymiary ziaren osiągają wielkość od 0,5 mm do ponad 1,5 mm. Barwa tych fragmentów obejmuje różne kolory, począwszy od ceglastego po brąz i różne odcienie brunatnego. Świadczy to przede wszystkim, że naczynia te wypalane były w atmosferze z dostępem powietrza. Podziału na typy w obrębie tej grupy dokonano w oparciu o ukształtowanie wylewu. Typ 1 to naczynia posiadające wylew mniej lub bardziej wychylony na zewnątrz naczynia (Ryc. 2:3; 4:3; 11:1, 4). Typ 2 traktuje naczynia posiadające cylindryczny, prawie prosty wylew (Ryc. 2:1; 3:2; 5:1). Typ 3 to naczynia o wylewie skierowanym do wewnątrz naczynia (Ryc. 2:2; 4:4; 11:3).

W ramach tego podziału, wśród analizowanych fragmentów zachodzi bardzo duże różnicowanie wewnętrzne. Jest to przede wszystkim bardzo różna grubość wylewów niezależna od typu naczynia. Wylewy te są mniej lub bardziej wywinięte na zewnątrz, wykazują różny stopień grubości w stosunku do ścianek, krawędzie ich są proste, ścięte zewnętrznie lub wewnętrznie, czasami wielostronnie facetowane. Ze względu na technikę i jakość wykonania naczynia te służyły zapewne do przygotowania i przechowywania żywności.

b) Grupa II (Ryc. 6-7; 13-16)

Jest to mniej liczna grupa fragmentów, stanowiąca około 20% analizowanego materiału. Naczynia te są starannie wykonane niż okazy grupy I, schudzone zostały gliną z domieszką drobno- i średnioziarnistego tłucznia (do 0,5 i 0,5-1,5 mm grubości). Grupę tę charakteryzują przede wszystkim naczynia o powierzchniach niestarannie wygładzonych, choć także szorstkich i chropowatych (Ryc. 6:1-2; 7:5; 15:3). Pod względem kształtu przypominają one naczynia grupy I, jednak są znacznie od nich mniejsze. W większości przypadków o przynależności do tej grupy świadczą wyłącznie zachowane w dużych ilościach fragmenty den, wylewów oraz brzuśców. Na podstawie nielicznych zrekonstruowanych naczyń należy stwierdzić, że występują tu naczynia łagodnie profilowane, baniaste, jajowate (Ryc. 6:1-2; 14:3-4; 15:1-3). Średnica wylewów, o ile dało się ją ustalić, wynosi od około 12 do 20 cm, a wysokość, w przypadku naczyń zrekonstruowanych, nie przekracza 25 cm. W przypadku tak dużej ilości pojedynczych fragmentów charakterystycznych, wchodzących w skład tej grupy, można sądzić o bardziej urozmaiconej niż zauważono w grupie I ilości form naczyń. Ponadto można na podstawie dostępnego materiału w grupie II wyróżnić różne formy naczyń, do których zaliczyć należy następujące typy: nieliczne na omawianych osadach kubki, czyli niskie, nie przekraczające 12 centymetrów formy z uchem, których średnica wylewu równa się bądź wynosi $\frac{2}{3}$ wysokości (Ryc. 13:1, 3-4), czerpaki, czyli przysadziste, do 10 cm wysokości, naczynka z uchem i średnicy wylewu większej od ich wysokości (Ryc. 13:2, 5; 14:1) oraz misy o powierzchniach chropowatych i szorstkich (Ryc. 6:3; 7:6; 14:3-4). Wystąpiły tu także wazy. Są to naczynia dość starannie wykonane, posiadające ostry lub zaokrąglony załom brzuśca (Ryc. 7:2-3). Średnice wylewów są niewiele mniejsze bądź równe największej wydętości brzuśca. Niektóre z nich posiadają szyjkę z wyodrębnionym i wychylnym wylewem na zewnątrz (Ryc. 7:2; 15:2), albo brak jest szyjki, a wylew jest lekko skierowany do wewnątrz naczynia (Ryc. 6:5; 7:3; 15:1, 3). Posiadają wyodrębnione (Ryc. 7:2, 4-5) lub nie wyodrębnione (Ryc. 15:1, 3) dna, które są przeważnie są płaskie, rzadko wklęsłe (Ryc. 7:4) oraz znacznie mniejsze od średnicy wylewu.

Naczynia zaliczone do grupy II są wykonane bardziej symetryczne niż egzemplarze grupy I. Załom brzuśca z reguły przypada na górną część naczynia, choć zarejestrowano okazy z największą wydętością brzuśca znajdującą się w połowie wysokości. Zdobione są rzadko, głównie w postaci cienkich rytych rowków układających się w pasma ornamentacyjne (Ryc. 6:4; 13:4 16:2) lub ornamentem dołków palcowych (Ryc. 6:3). W dwóch przypadkach na powierzchni wazki wystąpił ornament zaszczyptywania (Ryc. 7:7; 16:1). Barwa naczyń tej grupy w zasadzie nie odbiega od poprzedniej, a ich funkcje także należy wiązać z gospodarstwem domowym, choć niektóre z mis mogły także służyć jako zastawa stołowa.

c) Grupa III (Ryc. 8-9; 17-19)

Jest to najmniej liczna grupa naczyń znajdująca jednak wiele analogii na stanowiskach posiadających dobre wyznaczniki chronologiczne, takich jak cmentarzyska. Powierzchnie tych naczyń są dokładnie wygładzone, wyświecone czasami wręcz lśniące, naczynia są delikatne i cienkościenne (grubość ścianek wynosi z reguły 0,4-0,8 cm). W tej grupie odnotowano najliczniejszy zespół fragmentów zdobionych i czernionych. Ornamenty w niektórych wypadkach układają się często w bogate, szerokie pasma zdobnicze (Ryc. 19:2,6-7,9). Naczynia te przeważnie wykonane są bardzo starannie i są symetryczne. Gлина służąca do ich wykonania schudzona była piaskiem, czasami bardzo drobnoziarnistym tłuczniem. W wypadku tej grupy podobnie jak w poprzedniej odnotowano przeważający udział pojedynczych fragmentów w postaci den i wylewów oraz ułamków brzuśców posiadających ornament. Pojawiają się tu fragmentarycznie zachowane naczynia dwustożkowate o ostrym (Ryc. 8:1-3, 8) bądź zaokrąglonym załomie brzuśca (Ryc. 8:6; 19:1-7). Wylewy tych naczyń są proste, (Ryc. 8:1,3), bądź wychylone

na zewnątrz (Ryc. 8:2; 17:1-3) krawędź ich jest ścięta bądź płasko zakończona, dna są silnie wyodrębnione (Ryc. 9:1-3), płaskie (Ryc. 8:9; 17:4), często wysokie oraz głęboko wklęsłe wyodrębnione w stopkę (Ryc. 17:1). Wśród dostępnych zrekonstruowanych form wyróżniono między innymi misy o facetowanych wylewach (Ryc. 18:1-4) i szerokootworowe misy na nóżce (Ryc. 9:1-2; 17:1), w kilku przypadkach stwierdzono znacznie smuklejsze od mis pucharki (Ryc. 9:3). Wystąpiły tu także bogato zdobione fragmenty naczyń wazowatych, trójdzielnych (Ryc. 19:5,9) oraz w jednym przypadku stwierdzono naczynko miniaturowe (Ryc. 17:4). Tego rodzaju luksusowa ceramika służyła zapewne jako zastawa stołowa. Najwięcej analogii do tej grupy znajdujemy w ceramice sepulkralnej.

d) Zdobnictwo

W **grupie I** zdobione naczynia występują niezmiernie rzadko, a ornament jest głównie w postaci linii plastycznych z odciskami palców, bądź pojedynczych linii, głęboko rytych, biegnących dokoła naczynia, przeważnie u nasady szyjki.

W **grupie II** ornamentowanie naczyń staje się coraz bardziej powszechniejsze głównie w formie zwiększonego udziału różnego rodzaju odcisków palców, dołków, zaszczyptywań, biegnących równoległe dokoła naczynia, bądź pionowo w pojedynczych albo zwielokrotnionych pasmach zdobniczych. Coraz częściej pojawiać się tu zaczynają kombinacje delikatnie rytych rowków, tworząc różnego rodzaju, poziome i pionowe pasma zdobnicze. Pomiedzy pasmami widnieją układy skośnych kreseczek lub pojedynczych nakłuc.

Największy udział naczyń ornamentowanych odnajdujemy w **grupie III**. Pojawia się tu zdobienie w postaci rytych żłobków występujące w różnych kombinacjach, od żłobka pojedynczego szerokości około 1 mm na załomie brzuśca lub szyjce, poprzez występowanie kilku żłobków poziomych w różnych miejscach naczynia. Pomiedzy żłobkami często widnieją układy skośnych zagłębień, nakłuc oraz punktów. Występuje tu także bardziej skomplikowany układ żłobień tworzący pasma zdobnicze układające się w szerokie pasy z układami geometrycznymi tworzącymi nakłucia skośne, jodełkowe, ryte linie pojedyncze, podwójne, dołki, kwadraty, trójkąty itp.

e) Datowanie

Poza nielicznymi wyznacznikami chronologicznymi takimi jak zapinki, odkrytymi w warstwach bez kontekstu, podstawę do datowania omawianych osad stanowi materiał ceramiczny. Jednak w tym wypadku trudno go poddać szczegółowej analizie chronologicznej. Pomimo założenia, że ceramika z omawianych osad została podzielona na grupy wyłącznie w oparciu o technologię wykonania, można na podstawie jej analizy wyciągnąć pewne, choć skąpe wnioski natury chronologicznej.

W grupie I naczyń materiał ceramiczny jest najbardziej jednorodny i w zasadzie nie odbiega od typowych form spotykanych na osadach począwszy od młodszego okresu przedrzymskiego po późny okres rzymski. Podobne do naszych form naczyń egzemplarze odnajdujemy na wielu osadach m.in. Wólka Łasiecka, Piwonice [BENDER, BALKE 1964, tabl. IV; DĄBROWSKI 1970, 384-385]. Niektóre z dużych naczyń zasobowych znajdują analogie w materiałach z młodszego okresu przedrzymskiego. Poruszany w ostatnich latach w literaturze temat problemu udziału form jastorfskich w kształtowaniu się kultury przeworskiej może w przypadku niektórych materiałów ceramicznych z omawianych osad mieć szczególne znaczenie chronologiczne. W naszym wypadku niektóre z naczyń grupy I (Ryc. 3:2) nawiązują do form spotykanych na osadzie w Hodde, położonej w południowo-zachodniej Jutlandii [HVASS 1985, 329], gdzie datowane są na okres IIIA według Beckera [1961, 318], który częściowo jest współczesny fazie A₂ młodszego okresu przedrzymskiego [DĄBROWSKA 1988, 171]. Jednak przy braku egzemplarzy całkowicie zrekonstruowanych możemy się dopatrywać zaledwie pewnych podobieństw bądź naśladownictw w formach naczyń, a nie bezpośrednich analogii. Ciekawym przykładem jest fragment górnej części naczynia z listwą plastyczną zdobioną ukośnymi zagłębieniami (Ryc. 4:2). Podobny egzemplarz, jednak praktycznie zachowany w całości odkryto na osadzie w Izdebnie Kościelnym, gm. Grodzisk Mazowiecki [KOŁACZ 1995, tabl. III a]. W przytoczonym wypadku naczynie zaopatrzone jest w uszka na listwie. Zdobienie taką listwą nawiązuje do materiałów ceramicznych ze stanowiska w Borremose, północna Jutlandia [MARTENS 1990, tabl. 70] datowanych na okres IIIB według Beckera, który koresponduje z fazą A₂

młodsze okresu przedrzymskiego. Przykładem egzemplarzy z omawianego okresu mogą być też dwa kolejne fragmenty dużych naczyń, których wylewy są facetowane (Ryc. 2:3, 11:1). Pierwszy facetowany zewnętrznie, drugi pogrubiony od wewnątrz. Pierwszy z omawianych nawiązuje do form wazowatych z wydzieloną szyjką, charakterystycznych dla zespołów z fazy A₃ [por. Karczewiec, grób 11 – DĄBROWSKA 1973b, 394]; drugi do form odwrotnie gruszkowatych charakterystycznych dla faz A₁ i A₂ młodsze okresu przedrzymskiego [por. Karczewiec, grób 145 – DĄBROWSKA 1973b, 470; 1988, 22-23].

Posiłkując się klasyfikacją naczyń przeworskich pochodzących z cmentarzysk według Teresy Liany [1970], niektóre chropowate naczynia (ryc 10:1; 4:1), nawiązują do wydzielonego w ramach tej typologii typu V, który powszechnie występuje w fazie B₂ wczesnego okresu rzymskiego, a tego rodzaju naczynia użytkowane są nadal w głąb fazy C₁ młodsze okresu rzymskiego [LIANA 1970, 439, tabl. II]. Na nieco wcześniejszą chronologię wskazuje naczynie z Poświętnego (Ryc. 11:3). Nawiązuje ono do typu III według T. Liany lub IIIA2 według klasyfikacji naczyń z cmentarzyska w Nadkolu, stan 2 opracowanej przez J. Andrzejowskiego [1998, 89-90, tabl. XCVI]. Analogiczne egzemplarze do wymienionych typów pojawiają się sporadycznie w fazie B₁ wczesnego okresu rzymskiego i trwają nieprzerwanie w ciągu fazy B₂ [LIANA 1970, 439]. Niektóre z naczyń chropowatych grupy I nawiązują także do form znanych ze stanowisk kultury wielbarskiej. Przykładem może być tu naczynie z Kołozębia (Ryc. 5:1), które na podstawie morfologii mieści się w klasyfikacji R. Wołagiewicza [1993] dotyczącej ceramiki kultury wielbarskiej i nawiązuje do wydzielonego w jej obrębie typu IB garnków. Ta grupa naczyń w kulturze wielbarskiej powszechnie występuje począwszy od fazy B₁ do stadium B₂/C₁ okresu rzymskiego [WOŁAGIEWICZ 1993, 26].

Naczynia grupy II posiadają wiele analogii w materiałach kultury przeworskiej. Fragmentaryczność zachowanych tu egzemplarzy nie pozwala jednak na jednolite scharakteryzowanie typów. Najwięcej podobieństw odnajdujemy w naczyniach grupy IV wydzielonej w klasyfikacji T. Liany. W szczególności dotyczy to naczyń o ostrym załomie brzuśca, a więc wyróżnionych w tej grupie waz (Ryc. 7:2-3). Naczynia tych typów pojawiają się sporadycznie w schyłkowych stadiach młodsze okresu przedrzymskiego, w głównej mierze znane są ze stanowisk datowanych na fazę B₁, a w szczególności na fazę B₂ [LIANA 1970, 439]. Kubki i podobne do nich czerpaki (Ryc. 13: 1-5) są formą długotrwałą, występującą od późnego młodsze okresu przedrzymskiego, fazy A₃ po okres późnorzymski włącznie, przy czym podobne do egzemplarzy z omawianych osad formy niskie i przysadziste dominują w fazie B₂ [LIANA 1970, 440]. Wśród omawianej grupy wystąpiło jedno naczynie formą nawiązujące do naczyń kultury wielbarskiej (Ryc. 15:2). Według typologii R. Wołagiewicza, swoim kształtem przypomina ono najbardziej wazy typu IVA, których datowanie na podstawie zwartych zespołów zamyka się w fazach B₂-C_{1a} [WOŁAGIEWICZ 1993, 26].

Wśród naczyń grupy III odnajdujemy najwięcej form pewnie datowanych. W tym wypadku bardzo charakterystyczne są tu zachowane fragmenty mis szczególnie z Poświętnego o facetowanych krawędziach i szerokich wylewach (Ryc. 18:1-4). Wielokrotne facetowanie krawędzi naczyń charakterystyczne jest dla końcowych stadiów fazy A₁ oraz fazy A₂ młodsze okresu przedrzymskiego [DĄBROWSKA 1988, 21-27]. Niektóre z nich mają zredukowane facetowanie krawędzi wyłącznie do strony zewnętrznej. Cecha ta ma również znaczenie chronologiczne, gdyż redukcja facetowania pojawia się w fazie A₃ i na początku fazy B₁ [DĄBROWSKA 1973a, 514, zestawienie 519; 1988, 27-29]. Pozostałe formy naczyń grupy III korespondują silnie ze stylem zdobniczym dla wczesnych faz okresu rzymskiego. Analogiczne do fragmentu naczynia z Poświętnego (Ryc. 19:9) zdobienie w postaci nakłuwanych trójkątów wystąpiło na fragmencie ceramiki odkrytym na cmentarzysku w Wąchocku [BALKE, BENDER 1991, t. III: 11]. Takie naczynia nawiązują również do typów I i II według T. Liany, a najliczniej reprezentowane są w fazach B₁-B₂. Z kulturą wielbarską można natomiast łączyć wazkę miniaturową (Ryc. 17:4), która pod względem formy przypomina naczynka grupy XVIII według R. Wołagiewicza, występujące począwszy od fazy B₂ i B₂/C₁, a spotykane również w fazie C₂ okresu późnorzymskiego [WOŁAGIEWICZ 1993, 26].

Powyższe ustalenia chronologiczne ściśle korespondują z pewnymi datownikami odkrytymi na terenie omawianych osad. Do nich należą 4 zapinki brązowe (Ryc. 20). Najwcześniejszym zabytkiem metalowym jest brązowa zapinka o konstrukcji środkowo lateńskiej typu A

według J. Kostrzewskiego [1919, 17] (Ryc. 20:1), której analogiczne egzemplarze są charakterystyczne dla fazy A młodszego okresu przedrzymskiego [DĄBROWSKA 1988, 22]. Kolejnym przykładem jest brązowa zapinka typu G [KOSTRZEWSKI 1919, 21] (Ryc. 20:2) występująca powszechnie w fazie A₂ młodszego okresu przedrzymskiego [DĄBROWSKA 1988, 24]. Obydwie z nich odkryte zostały na osadzie w Poświętnem [NIEWĘGŁOWSKI 1972, 261]. Wyznacznikiem początków fazy B okresu wczesnorzymskiego jest odkryta na osadzie w Kołozębiu prowincjonalno rzymska zapinka leontomorficzna (Ryc. 20:4), która w chronologii absolutnej odpowiada pierwszym dziesięcioleciom I wieku [PYRGAŁA, TOMASZEWSKA, 1986, 356]. Najmłodszym wyznacznikiem chronologicznym jest brązowa zapinka z Poświętnego (Ryc. 20:3), zbliżona do typu 172 według O. Almgrena [1923, tabl. VII:172], z zakończeniem nóżki rozklepanym w łapkę chwytającą kabłąk. Tego rodzaju konstrukcja wskazuje na dość późną chronologię tego rodzaju zapinek, czyli fazę C₂ okresu późnorzymskiego [GODŁOWSKI 1970, 37]. Omawiane znalezisko może stanowić przesłankę, że osada w Poświętnem była zamieszkiwana także przez ludność tej kultury w okresie późnorzymskim.

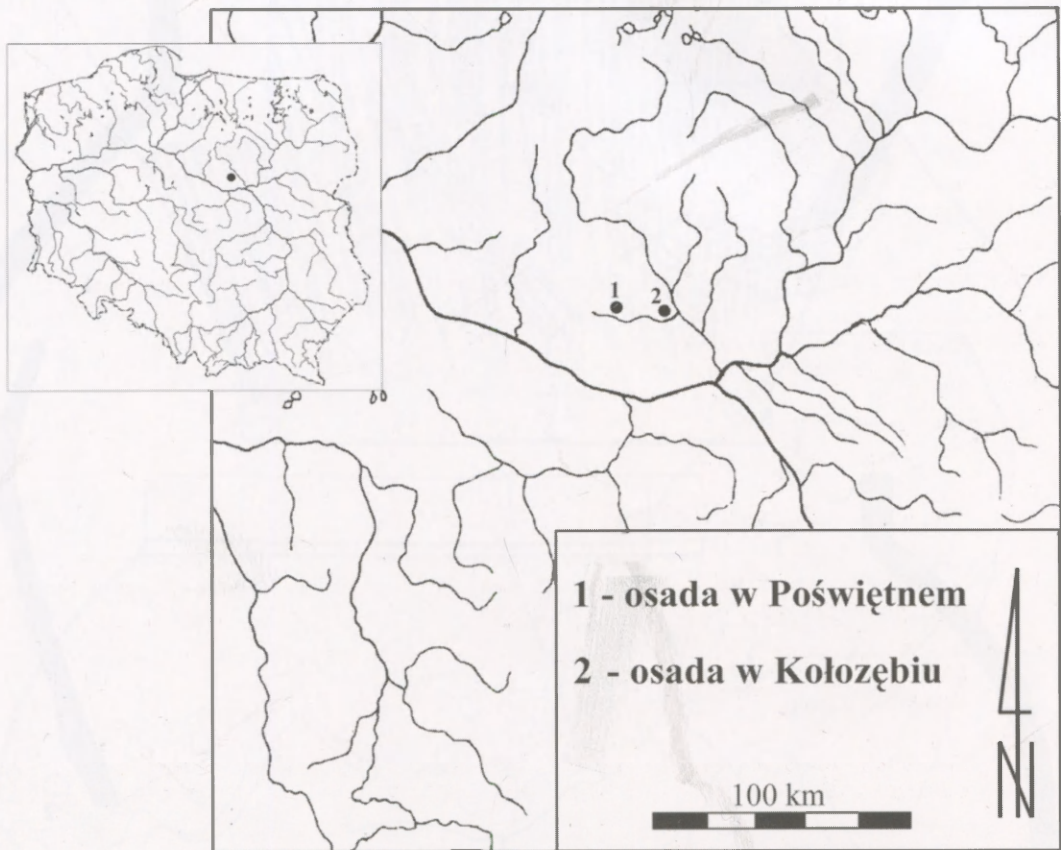
3. Zakończenie

Wobec powyższych ustaleń oraz na podstawie wstępnej analizy materiału poruszono zaledwie kilka zagadnień związanych z osadnictwem Mazowsza okresu wpływów rzymskich. Wiele aspektów dotyczących tej problematyki ze względu na stan zachowania źródeł pozyskanych na omawianych osadach świadomie opuszczono. Istniejące do tej pory w problematyce tematu poglądy, dostające się do obiegu naukowego drogą koleżeńskiej wymiany, na temat użytkowania obu osad również w okresie późnorzymskim nigdy w literaturze nie zostały wyraźnie potwierdzone [por. MACZYŃSKA 2003; MICHAŁOWSKI 2003]. Niezwykle istotny jest tu aspekt zasiedlenia przez kulturę wielbarską stanowisk przeworskich w okresie późnorzymskim. Ta sytuacja jest dobrze zbadana na cmentarzyskach [ANDRZEJOWSKI 1989] nie ma do tej pory odzwierciedlenia w materiałach osadowych. Wydaje się jednak, że na podstawie nielicznych zauważonych powiązań w ceramice, a przede wszystkim znalezisko zapinki Almgren 172, oraz późnorzymskie groby z cmentarzyska w Kołozębiu [por. TOMASZEWSKA 1988], można sądzić, że osady te także zamieszkiwała ludność tej kultury.

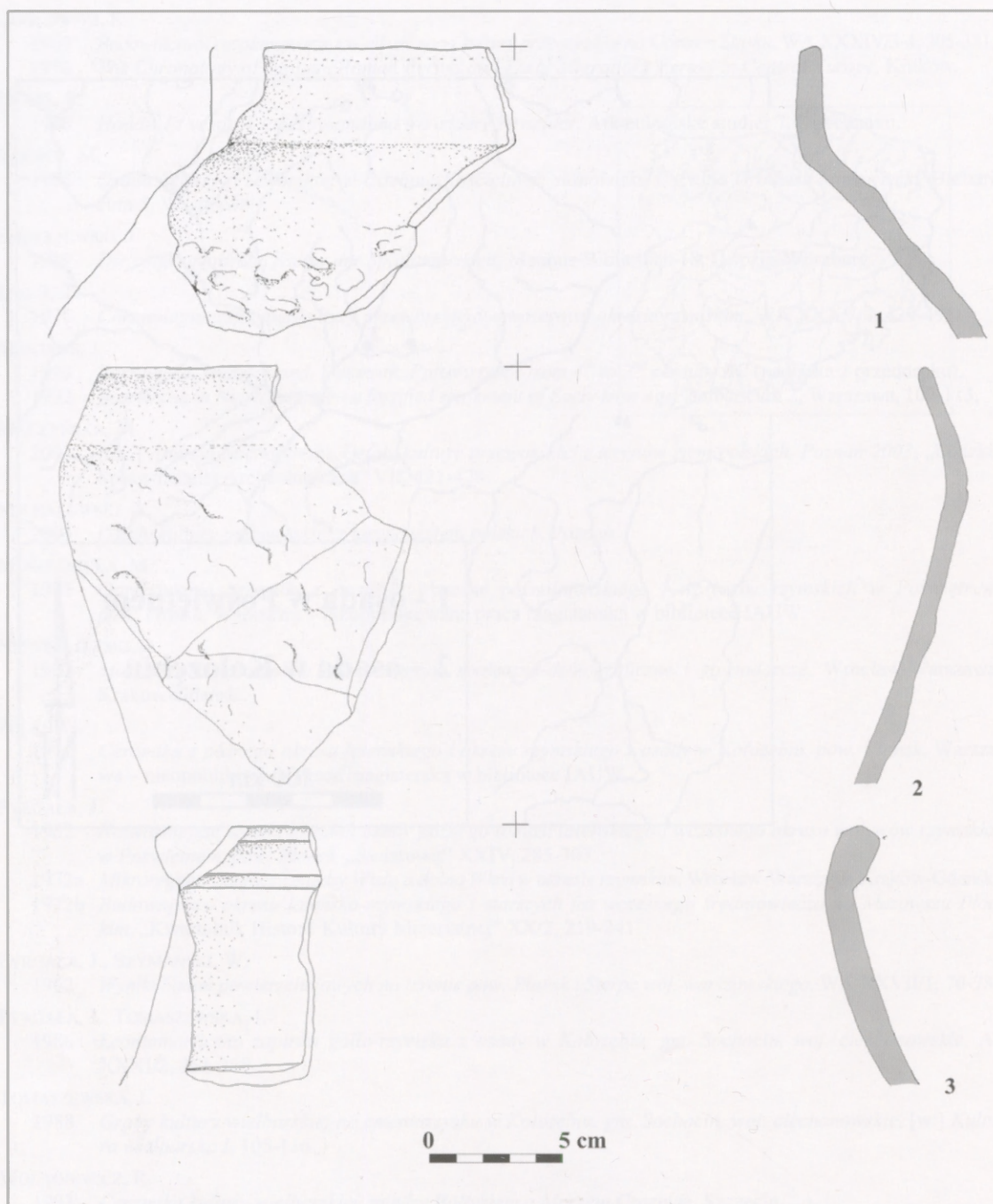
4. Bibliografia

- ALMGREN, O.
1923 *Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinziäl-römischen und sudrussischen Formen*, Mannus-Bibliothek 32, Leipzig.
- ANDRZEJOWSKI, J.
1989 *Zagadnienie kontynuacji cmentarzysk we wschodniej strefie kultury przeworskiej*, [w:] *Kultura wielbarska II*, 103-125.
1998 *Nadkole 2. A cemetery of the Przeworsk Culture in Eastern Poland*, MAB V, Kraków.
- BALKE, B. BENDER, W.
1991 *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Wąchocku, woj. kieleckie. Studium krytyczne materiałów*, MSiW VI, 121-190.
- BECKER, C.J.
1961 *Førromersk jernalder i Syd- og Midtjylland*, København.
- BENDER, W.
1980 *Kompleks osadniczy w miejscowości Wólka Łasiecka na tle osadnictwa Bzury*, AP XXV/1, 336-392.
- BENDER, W., BALKE, B.
1964 *Wyniki badań osady z okresu rzymskiego Wólce Łasieckiej, pow. Łowicz*, AP IX/1, 72-124.
- BENDER, W., BARANKIEWICZ, B.
1962 *Osada z okresu rzymskiego Wólce Łasieckiej, pow. Łowicz*, AP VII/1, 7-106.
- DĄBROWSKA, T.
1973a *Wschodnia granica kultury przeworskiej w późnym okresie lateńskim i wczesnym okresie rzymskim*, MSiW II, 127-154.
1973b *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów*, MSiW II, 383-531.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia – zasięg – powiązania*. Warszawa.
- DĄBROWSKI, K.
1970 *Osada z okresów późnolateńskiego i rzymskiego we wsi Piwonice, pow. Kalisz*, WA XXXV/3, 347-392.

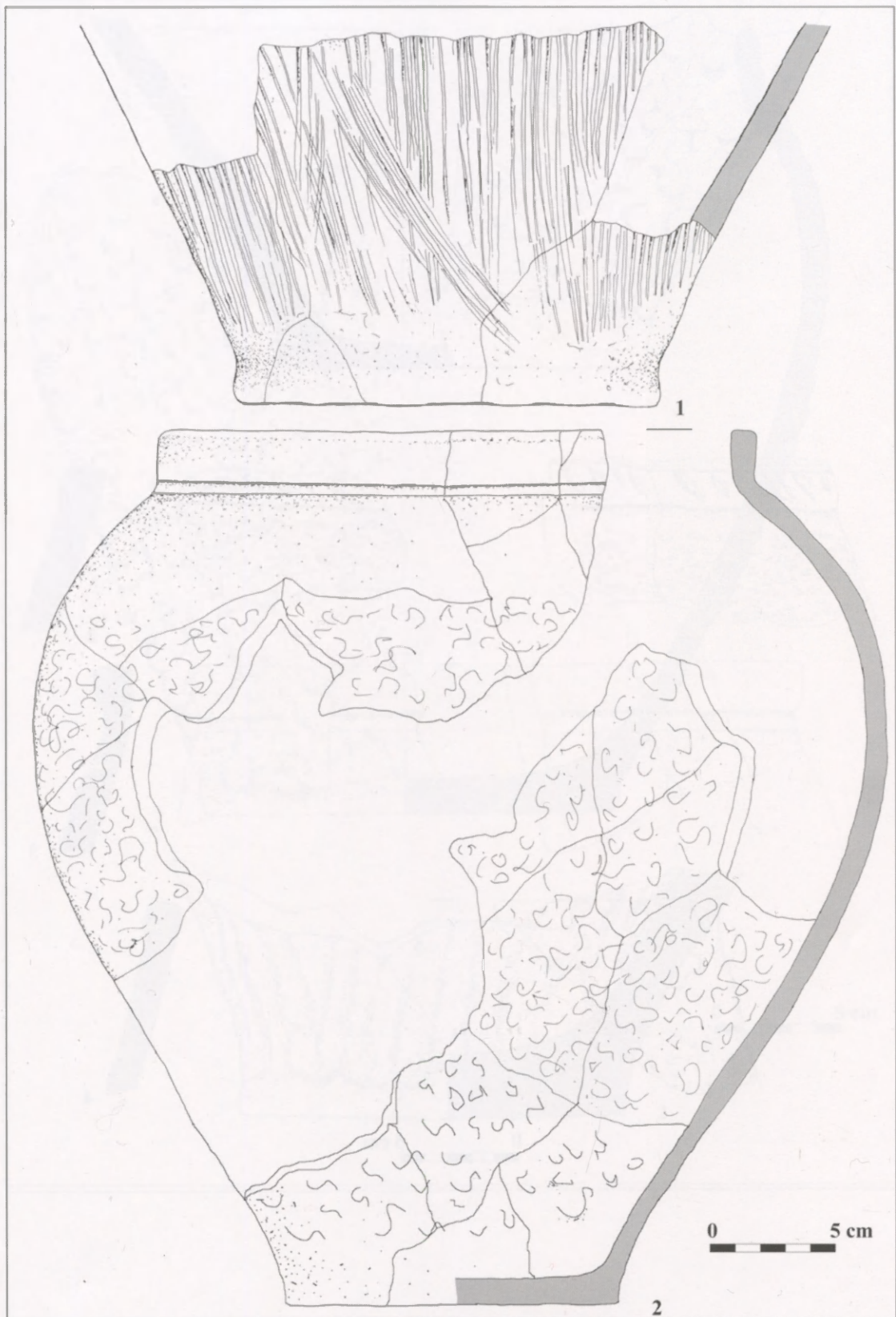
- GODŁOWSKI, K.
1969 *Budownictwo, rozplanowanie i wielkość osad kultury przeworskiej na Górnym Śląsku*, WA XXXIV/3-4, 305-331.
1970 *The Chronology of the Late Roman Period and Early Migrations Period in Central Europe*, Kraków.
- HVASS, S.
1985 *Hodde. Et vestjysk landsbysamfund fra ældere jernalder*, Arkæologiske studier 7, København.
- KOŁACZ, M.
1995 *Osada kultury przeworskiej w Izdebnie Kościelnym, stanowisko I, gmina Grodzisk Mazowiecki, Barbaricum 5*, Warszawa.
- KOSTRZEWSKI, J.
1919 *Die ostgermanische Kultur der Spätlatènezeit*, Mannus-Bibliothek 18, Leipzig-Würzburg.
- LIANA, T.
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, WA XXXV/4, 429-491.
- MARTENS, J.
1990 *Borremose, Himmerland, Denmark, Pottery types from 4th to 2nd century BC* (nadbitka z przeddruku).
1992 *Borremose in North Jutland – a fortified settlement of Early Iron Age*, Barbaricum 2, Warszawa, 102-113.
- MACZYŃSKA, M.
2003 [rec.] *Andrzej Michałowski, Osady kultury przeworskiej z terenów ziem polskich, Poznań 2003*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne” VII, 421-428.
- MICHAŁOWSKI, A.
2003 *Osady kultury przeworskiej z terenów ziem polskich*, Poznań.
- MOGIELNICKA, M.
1970 *Opracowanie ceramiki z osady z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Poświętnem, pow. Płońsk*, Warszawa – nieopublikowana praca magisterska w bibliotece IA UW.
- NIWĘGŁOWSKI, A.
1972 *Mazowsze na przełomie er. Przemiany społeczno-demograficzne i gospodarcze*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- PELA, Wł.
1971 *Ceramika z późnego okresu lateńskiego i okresu rzymskiego z osady w Kołozebiu, pow. Płońsk*, Warszawa – nieopublikowana praca magisterska w bibliotece IA UW.
- PYRGALA, J.
1962 *Najważniejsze wyniki z badań osady późnego okresu lateńskiego i wczesnego okresu wpływów rzymskich w Poświętnem, pow. Płońsk*, „Światowit” XXIV, 285-303.
1972a *Mikroregion osadniczy między Wisłą a dolną Wkrą w okresie rzymskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
1972b *Budownictwo okresu lateńsko-rzymskiego i starszych faz wczesnego średniowiecza na Mazowszu Płockim*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” XX/2, 219-241.
- PYRGALA, J., SZYMAŃSKI, W.
1962 *Wyniki badań powierzchniowych na terenie pow. Płońsk i Sierpc woj. warszawskiego*, WA XXVIII/1, 70-78.
- PYRGALA, J., TOMASZEWSKA, I.
1986 *Leontomorficzna zapinka gallo-rzymska z osady w Kołozebiu, gm. Sochocin, woj. ciechanowskie*, AP XXXI/2, 351-365.
- TOMASZEWSKA, I.
1988 *Groby kultury wielbarskiej na cmentarzysku w Kołozebiu, gm. Sochocin, woj. ciechanowskie*, [w:] *Kultura wielbarska I*, 105-116.
- WOŁĄGIEWICZ, R.
1993 *Ceramika kultury wielbarskiej, między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin.

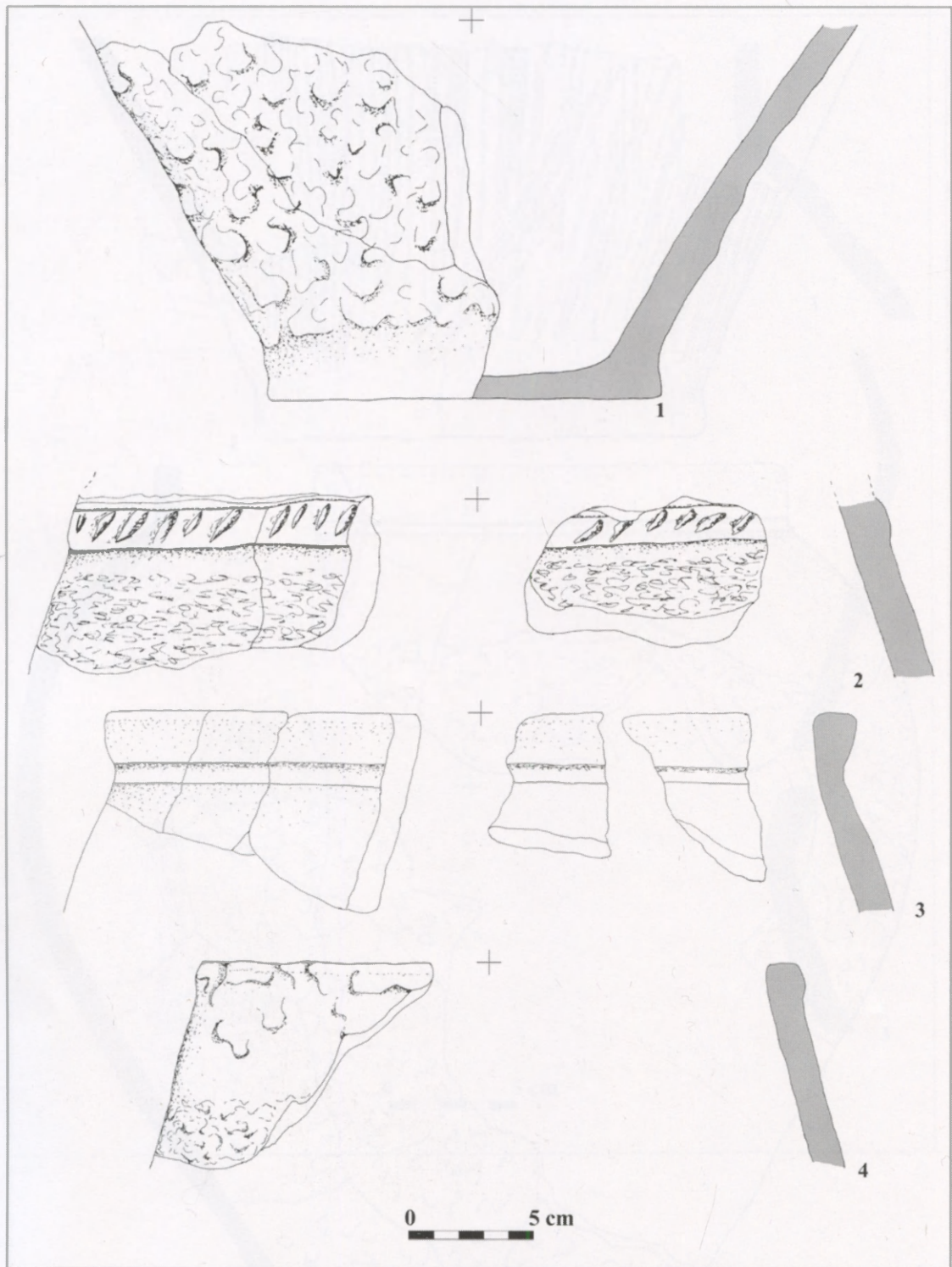
Ryc. 1. Lokalizacja osad w Kołozębii i Poświętnem.

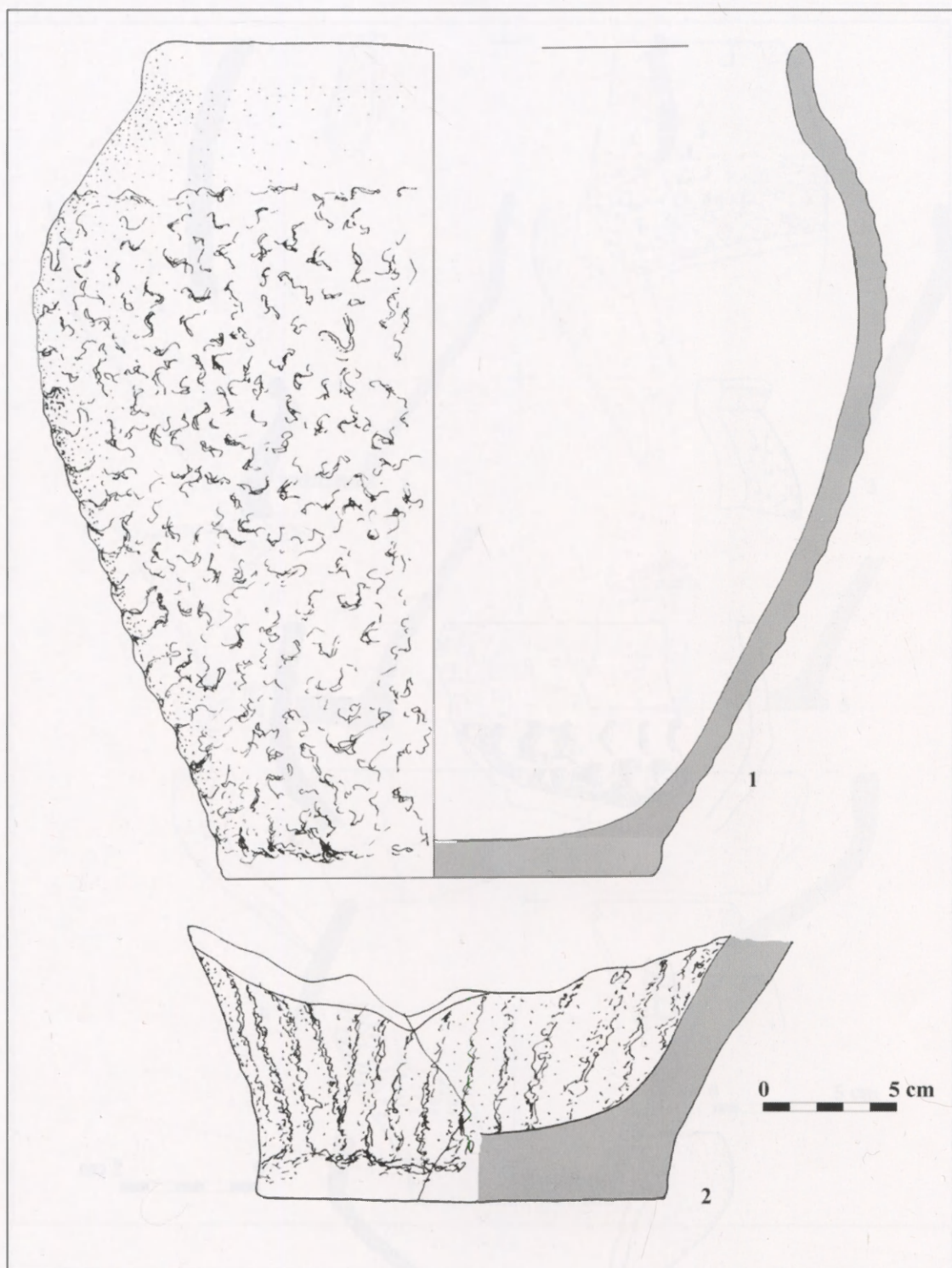
Ryc. 2. Kołoząb, stanowisko 1, naczynia grupy I. 1 – ar 41, ćwiartki AC; 2 – palenisko 2.

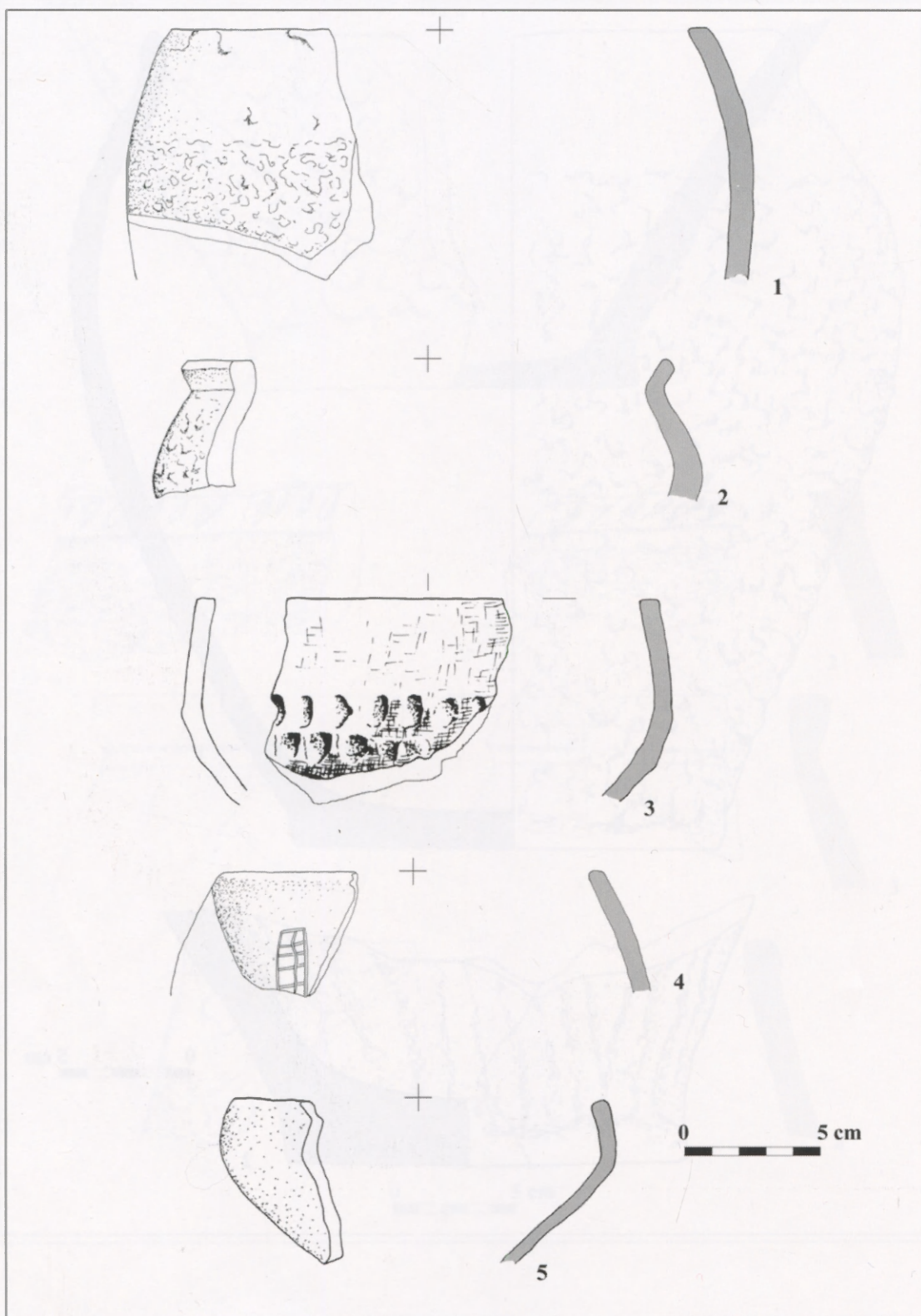
Ryc. 3. Kołoząb, stanowisko 1, naczynia grupy I. 1 – ar 54; 2 – ar 8, ćwiartka A, obiekt ze słupami.

Ryc. 4. Kołoząb, stanowisko 1, naczynia grupy I. 1 – ar 19, ćwiartka C; 2-3 – ar 8, ćwiartka A, obiekt ze słupami; 4 – ar 7.

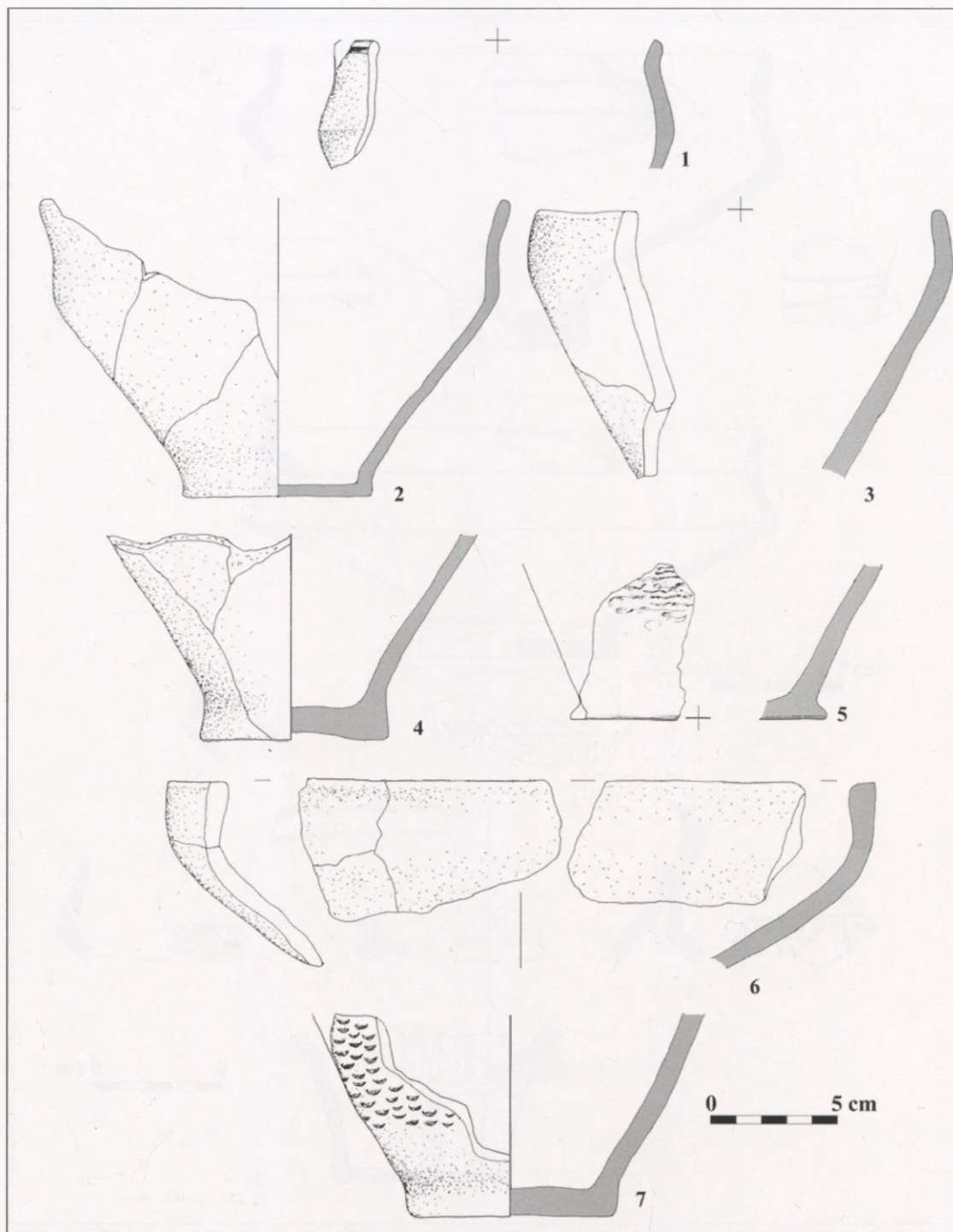

Ryc. 5. Kołoząb, stanowisko 1, naczynia grupy I. 1 – ar 13, jama z paleniskiem;
2 – ar 7, ćwiartka D.

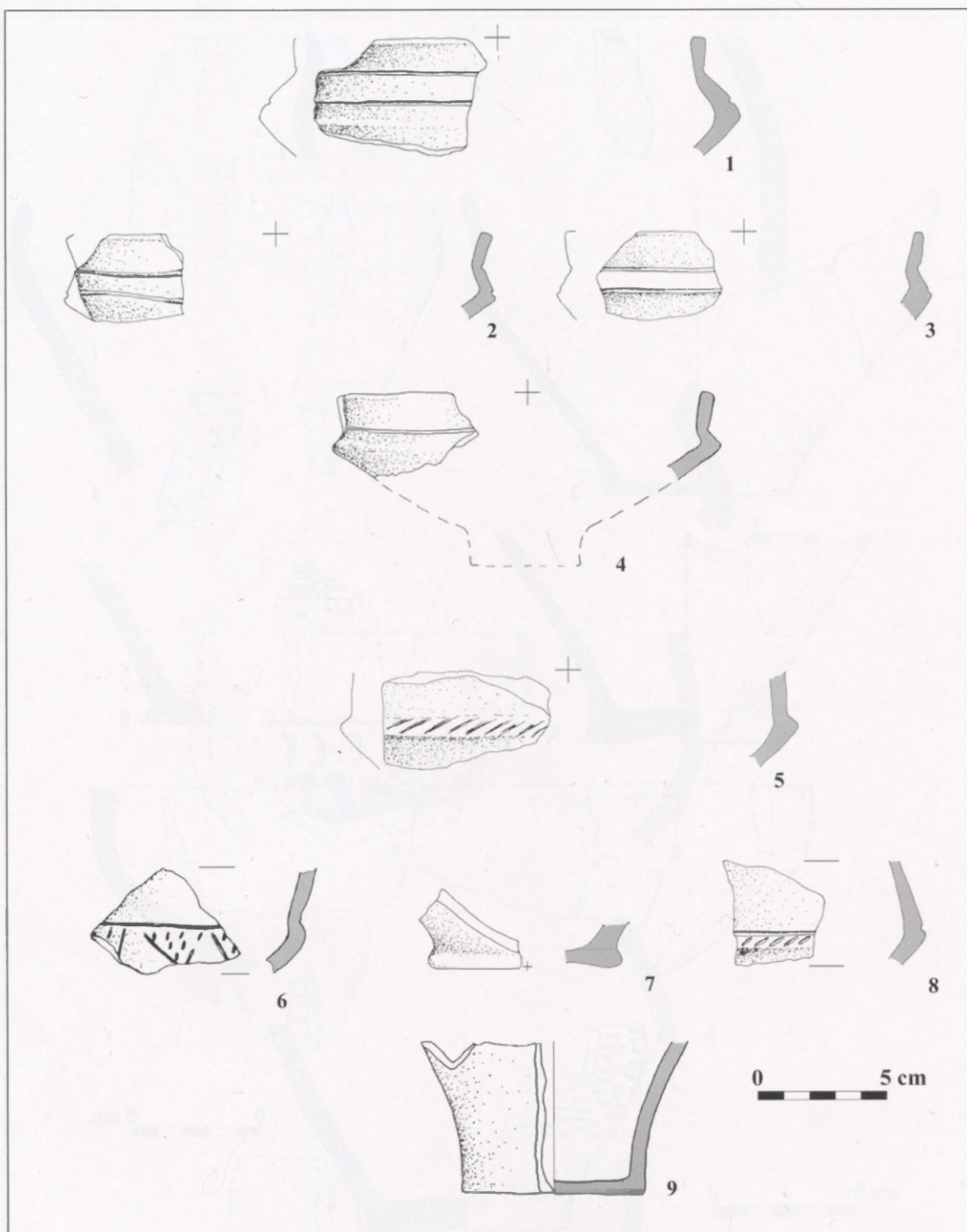

Ryc. 6. Kołoząb, stanowisko 1, naczynia grupy II. 1 – ar 14, jama 4; 2 – ar 5, ćwiartka D; 3 – ar 49, ćwiartki AC; 4 – ar 54, ćwiartka D; 5 – ar 8, ćwiartka A.

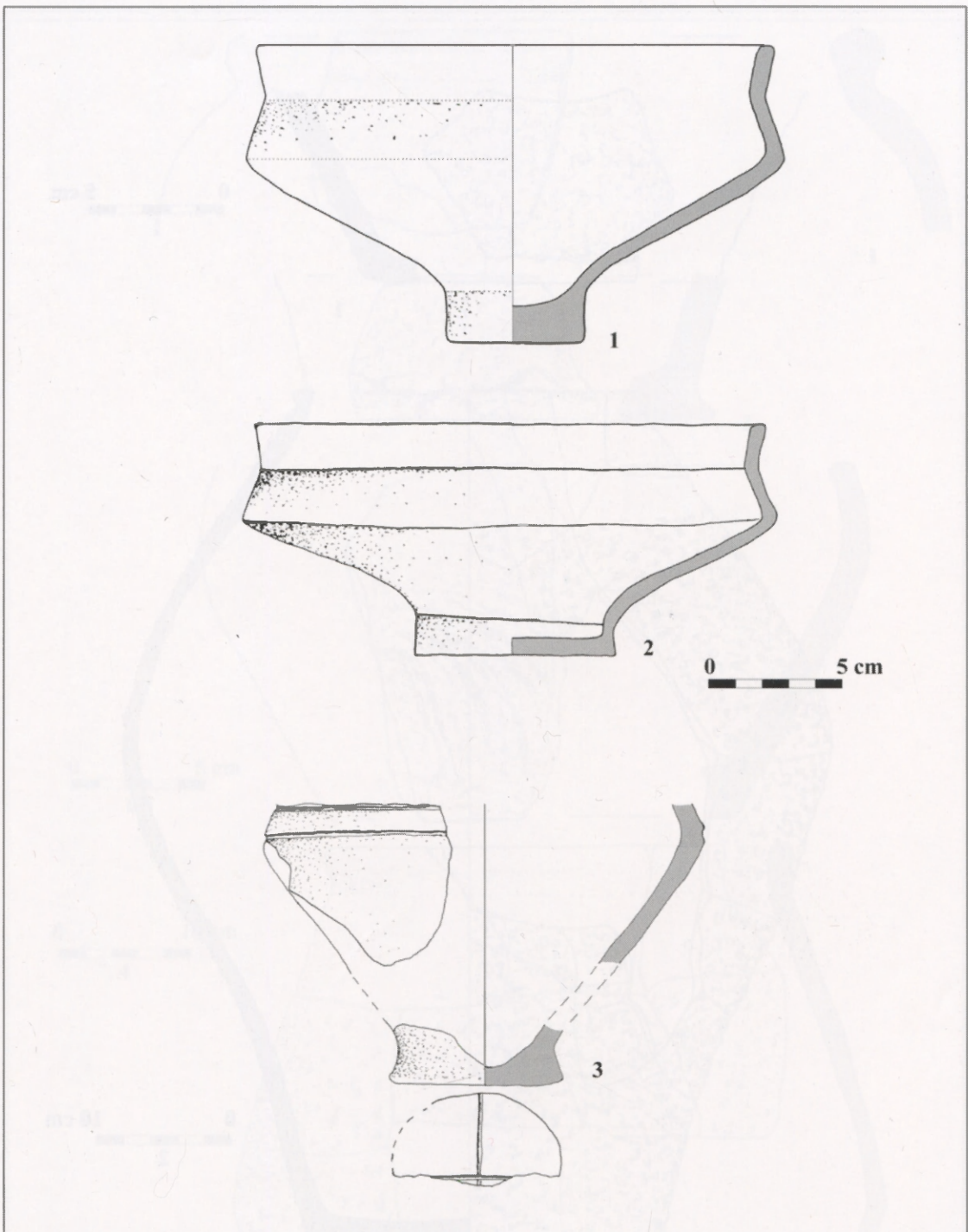

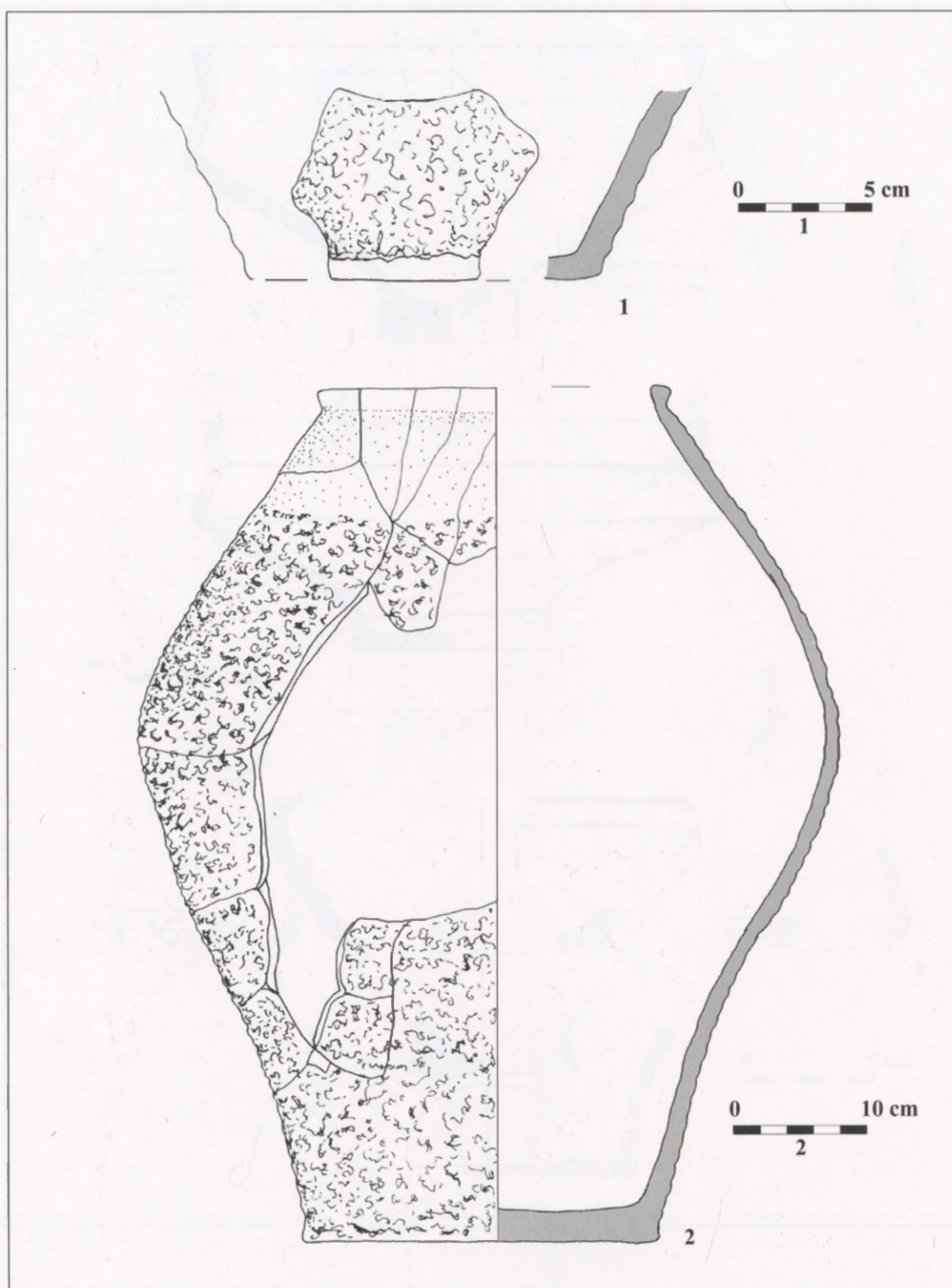
Ryc. 7. Kołoząb, stanowisko 1, naczynia grupy II. 1 – ar 44, ćwiartka A; 2, 4 – palenisko 2; 3 – ar 55, ćwiartki BD; 5 – ar 42, ćwiartka B; 6 – ar 8, ćwiartka A; 7 – ar 7/8.

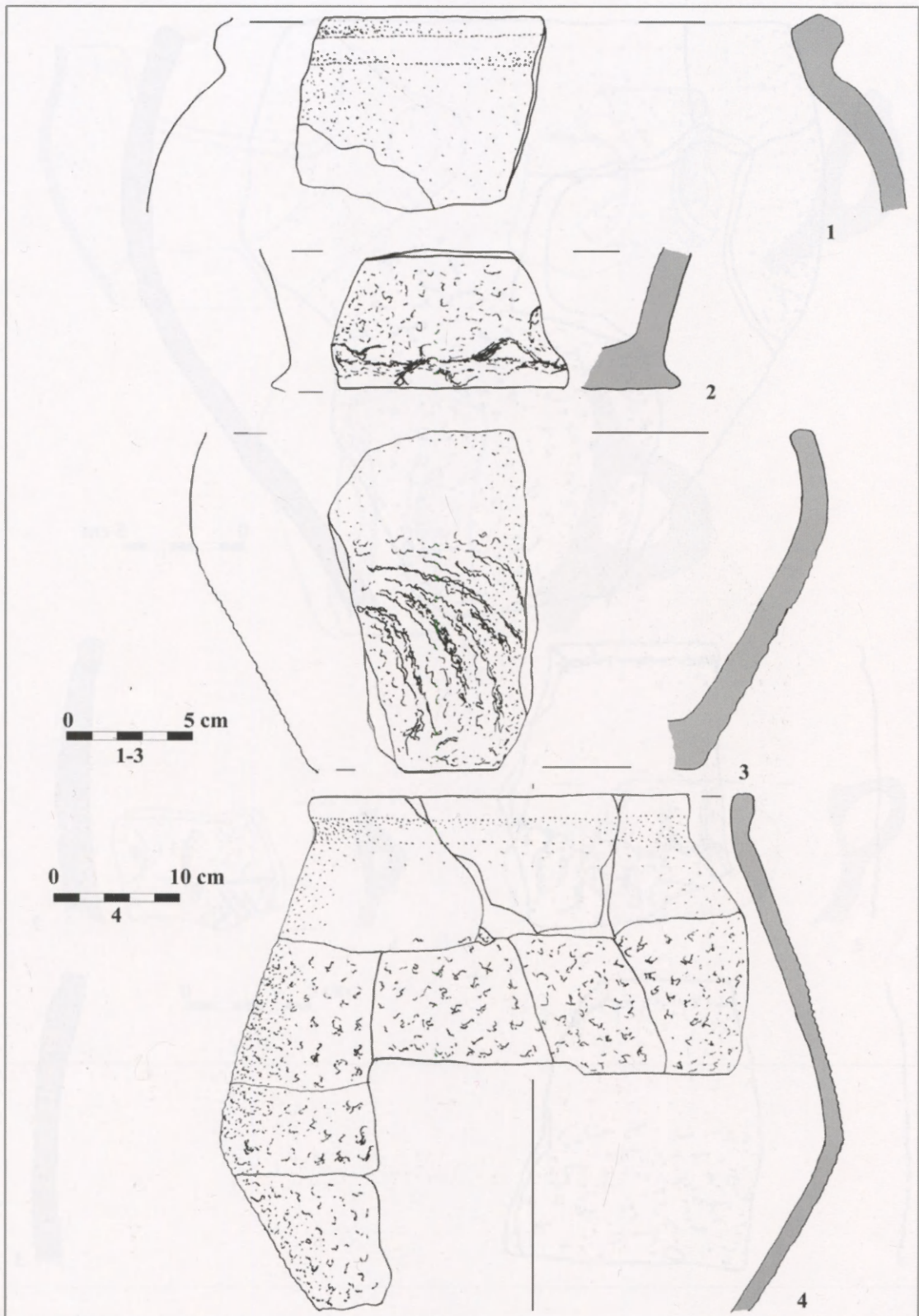
Ryc. 8. Kołożąb, stanowisko 1, naczynia grupy III. 1 – ar 7/8; 2-4, 6-8 – ar 42, ćwiartki BD; 5 – ar 54, ćwiartka B; 9 – ar 1, jama 2.

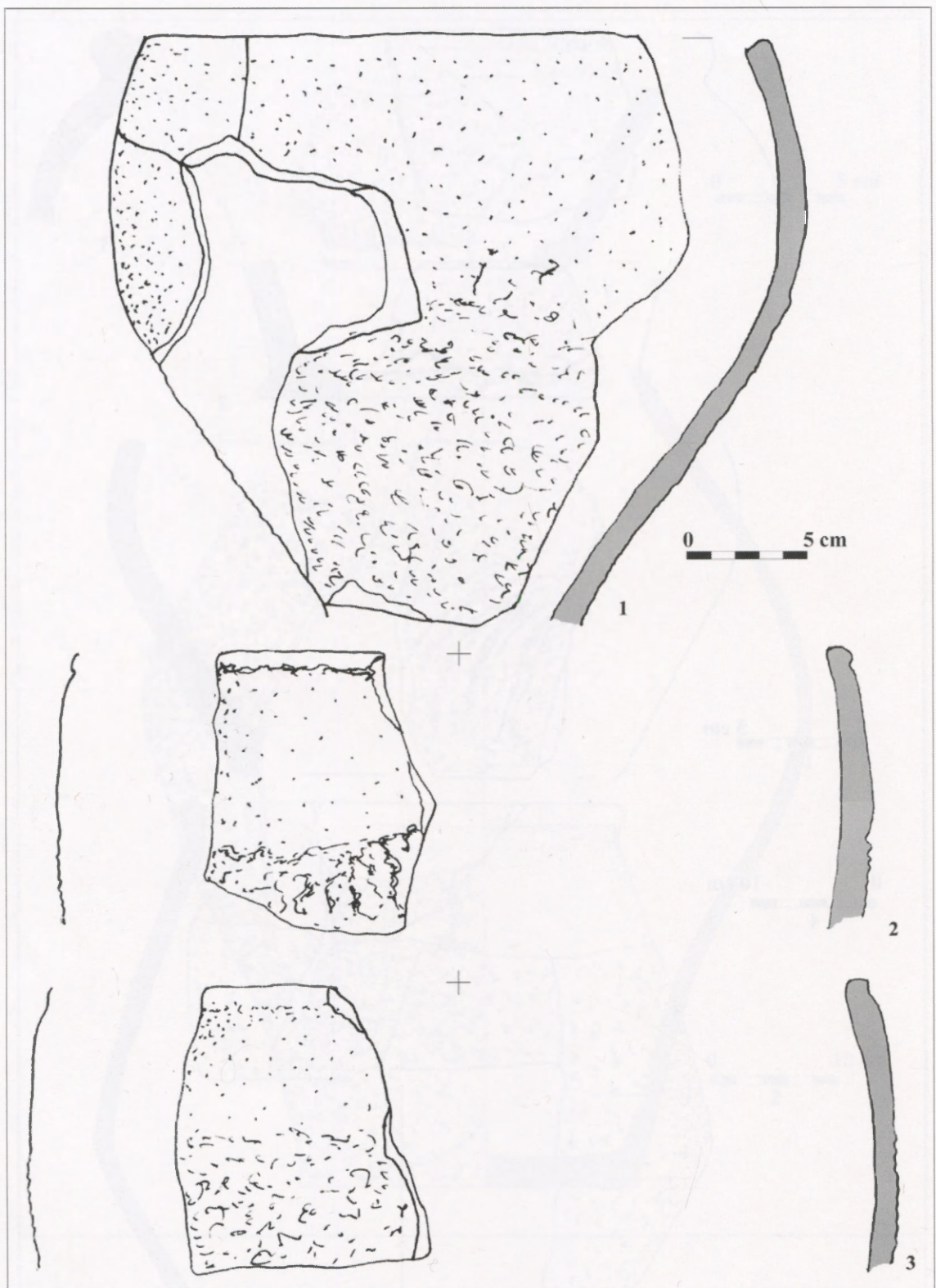
Ryc. 9. Kołoząb, stanowisko 1, naczynia grupy III. 1 – ar 7/8; 2 – ar 51, ćwiartka A, jama; 3 – ar 5, ćwiartka D.

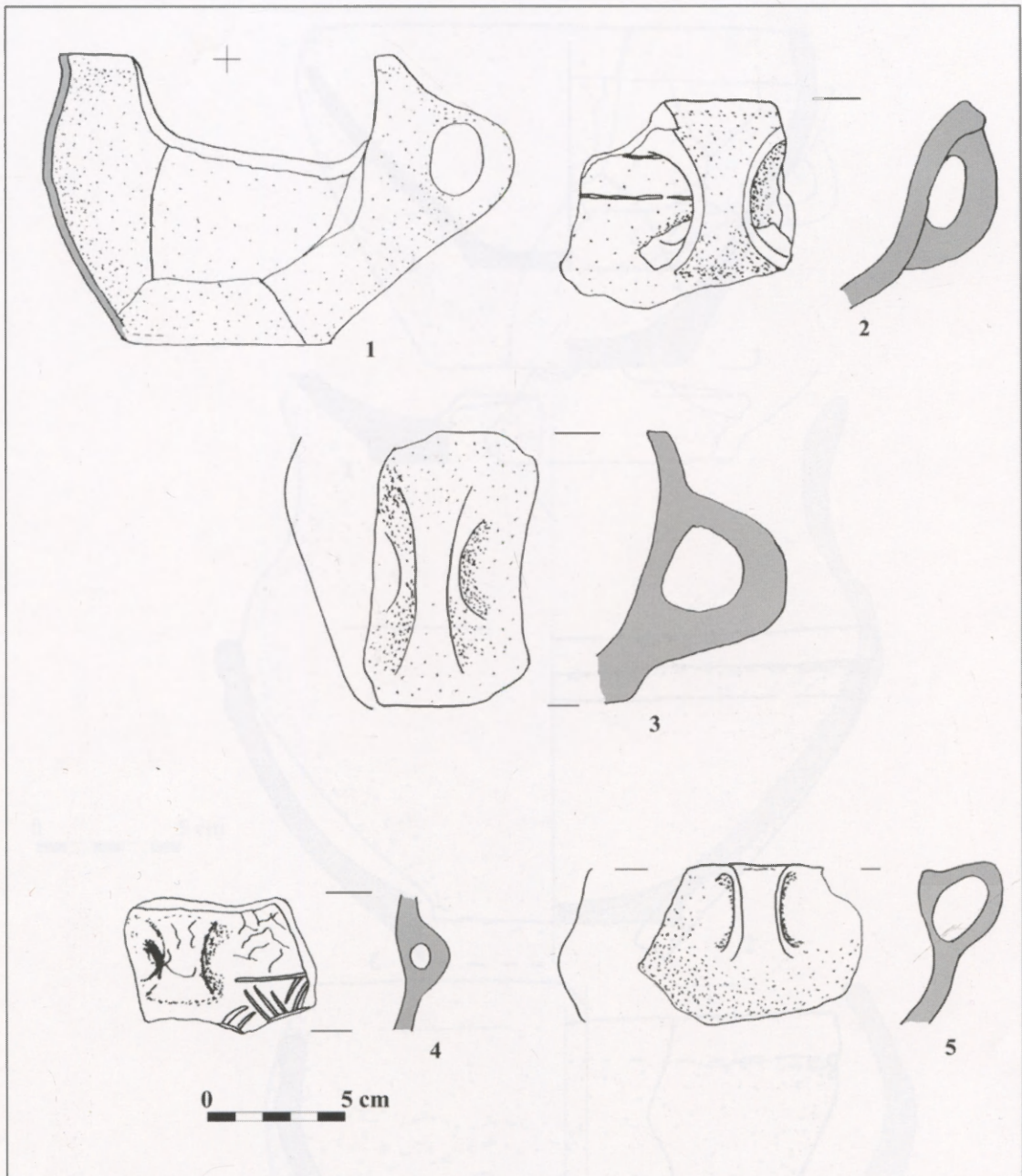
Ryc. 10. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy I. 1 – ar 41, ćwiartka A;
2 – ar 41, ćwiartki AC.

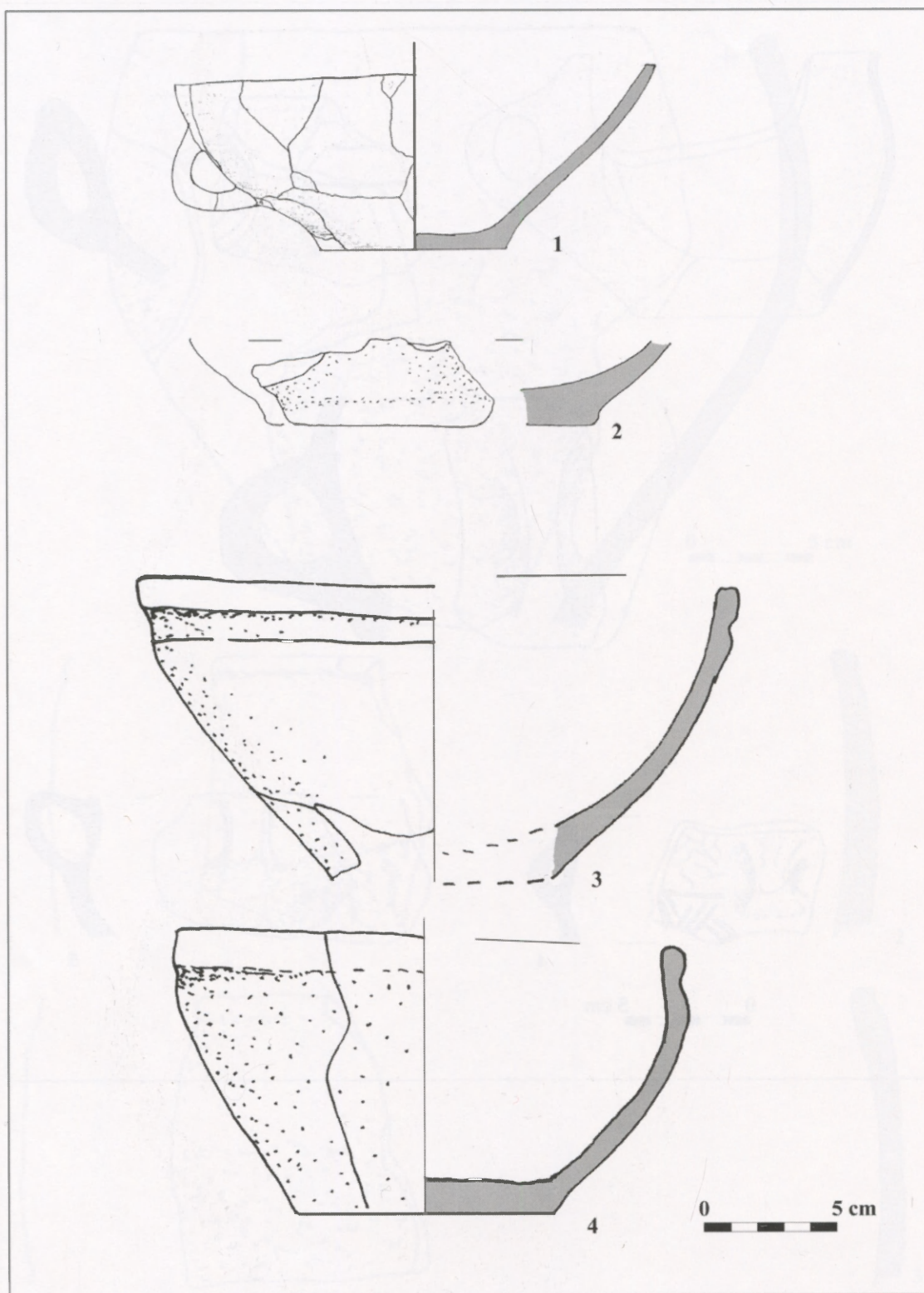
Ryc. 11. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy I. 1 – ar 38, ćwiartki CD; 2 – ar 31, ćwiartki CD; 3 – ar 8, ćwiartka C; 4 – ar 18, ćwiartka A.

Ryc. 12. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy I. 1 – ar 8, ćwiartka C; 2 – ar 37, ćwiartki AC; 3 – ar 33, ćwiartki AC.

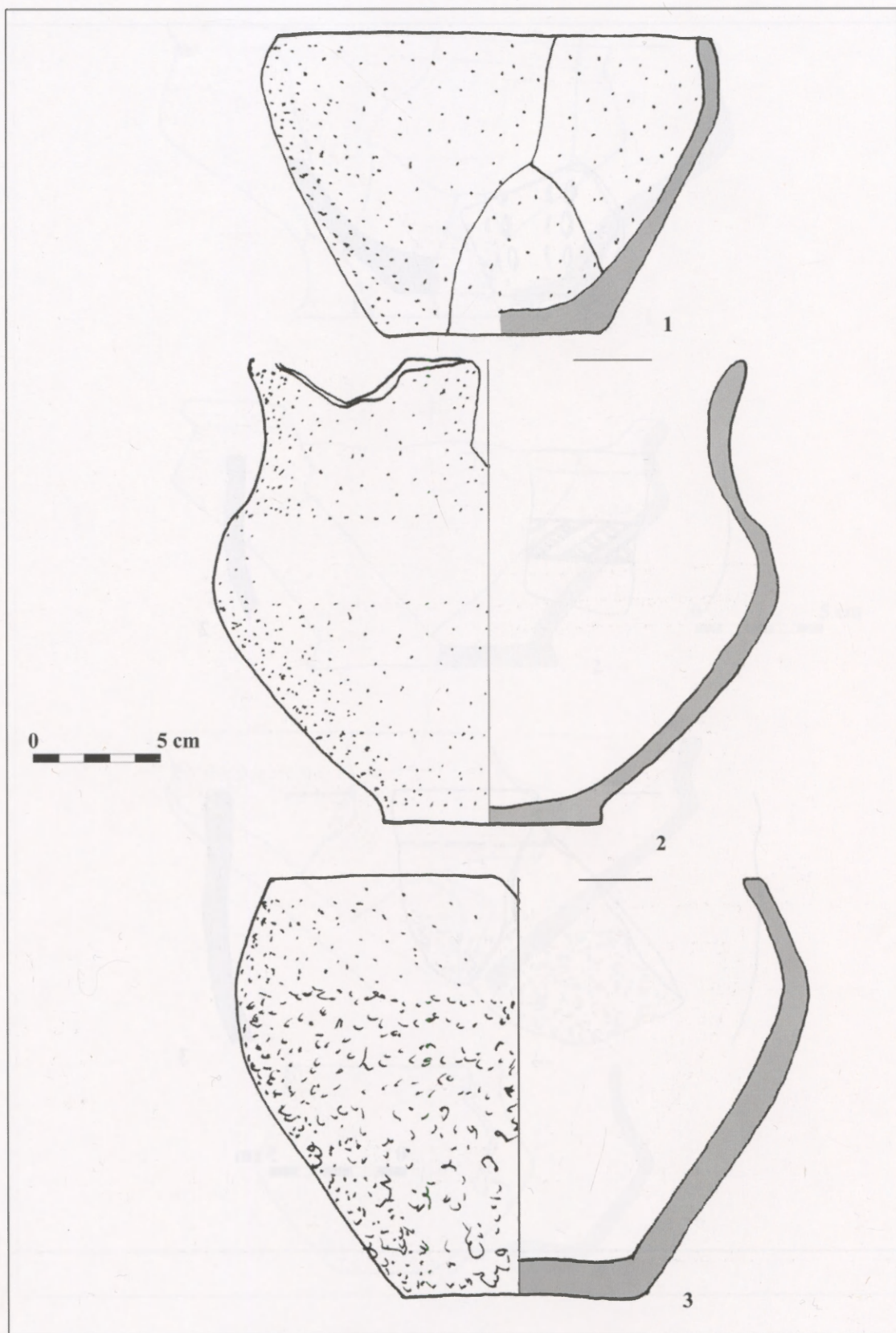

Ryc. 13. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy II. **1** – ar 45, ćwiartki CD; **2** – ar 7, ćwiartka B; **3** – ar 26, ćwiartki BD; **4** – ar 20, ćwiartki AB; **5** – ar 20, ćwiartki AC.

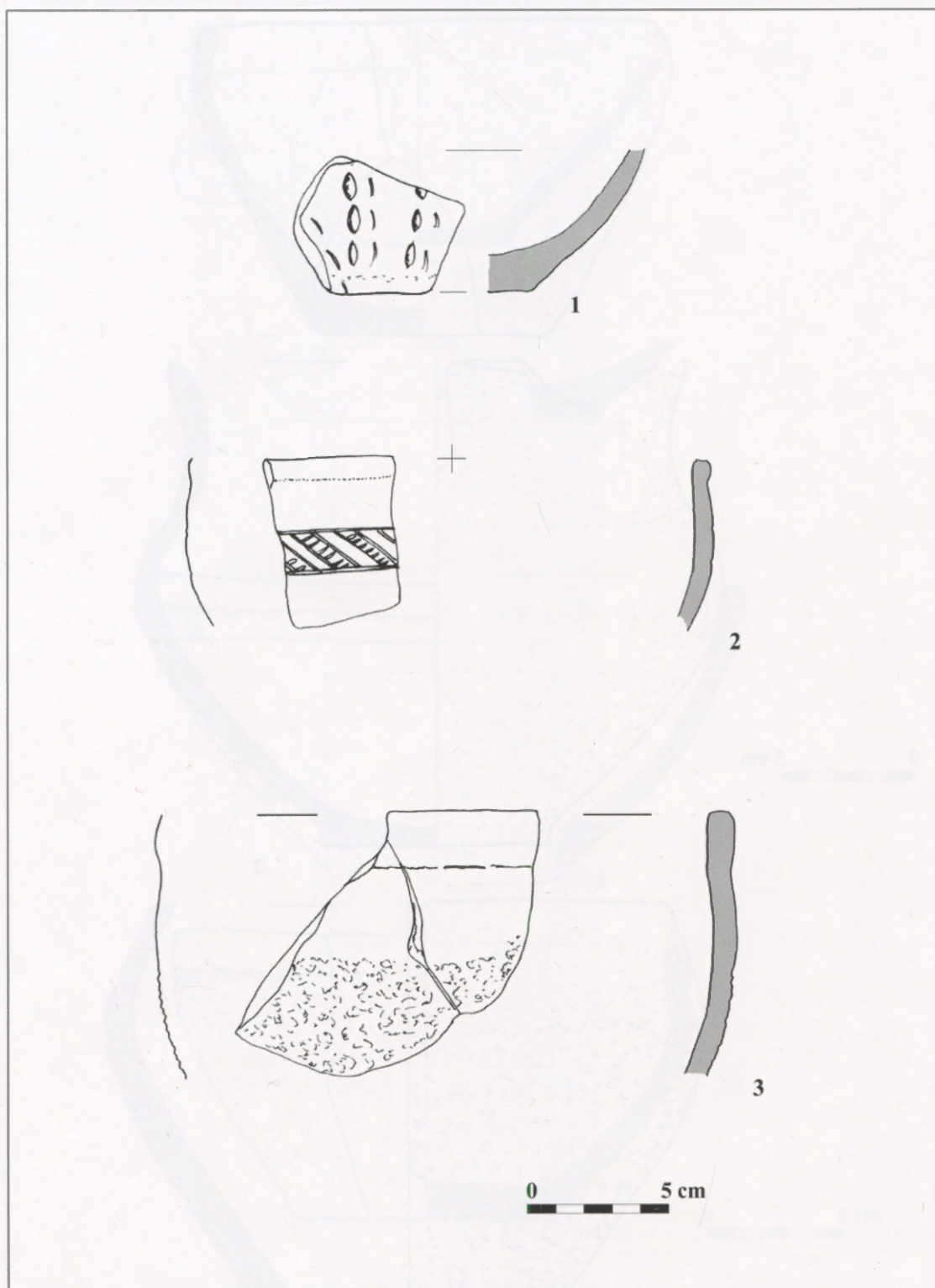

Ryc. 14. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy II. 1 – ar 45, ćwiartki CD; 2 – ar 36, ćwiartki AC; 3-4 – ar 45, ćwiartki CD.

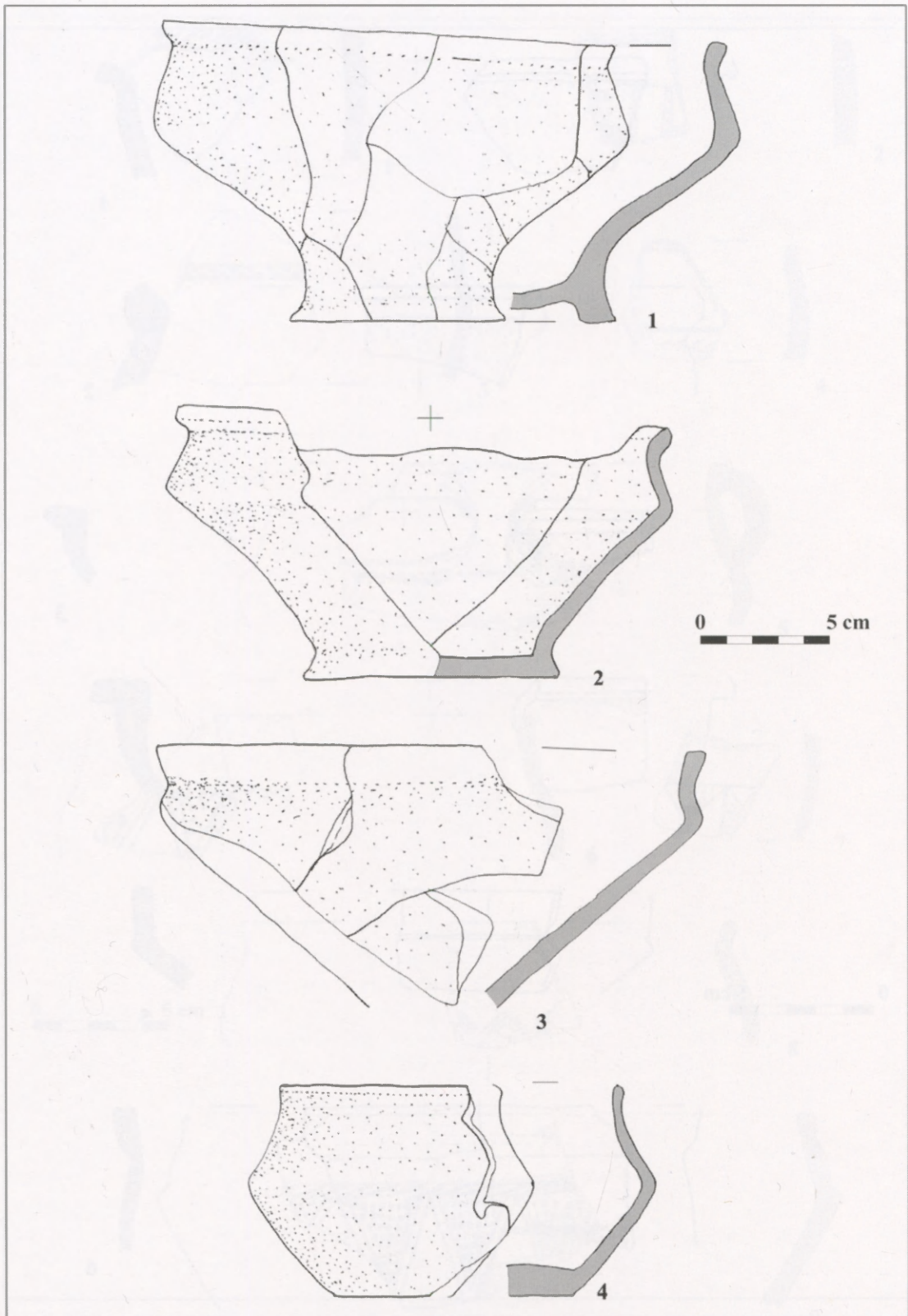

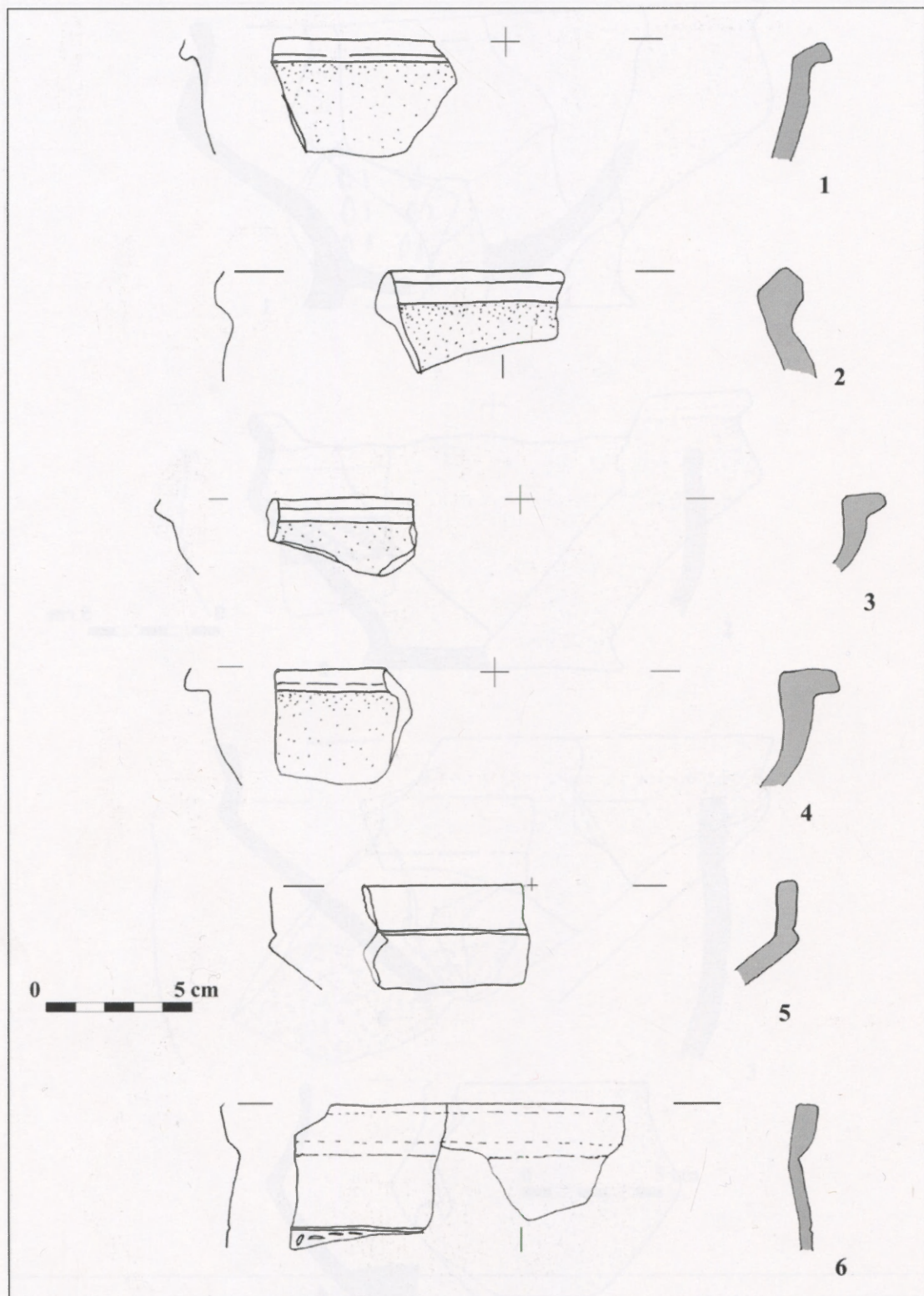
Ryc. 15. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy II. 1 – ar 45, ćwiartka A;
2 – ar 12; 3 – ar 16, ćwiartka B.

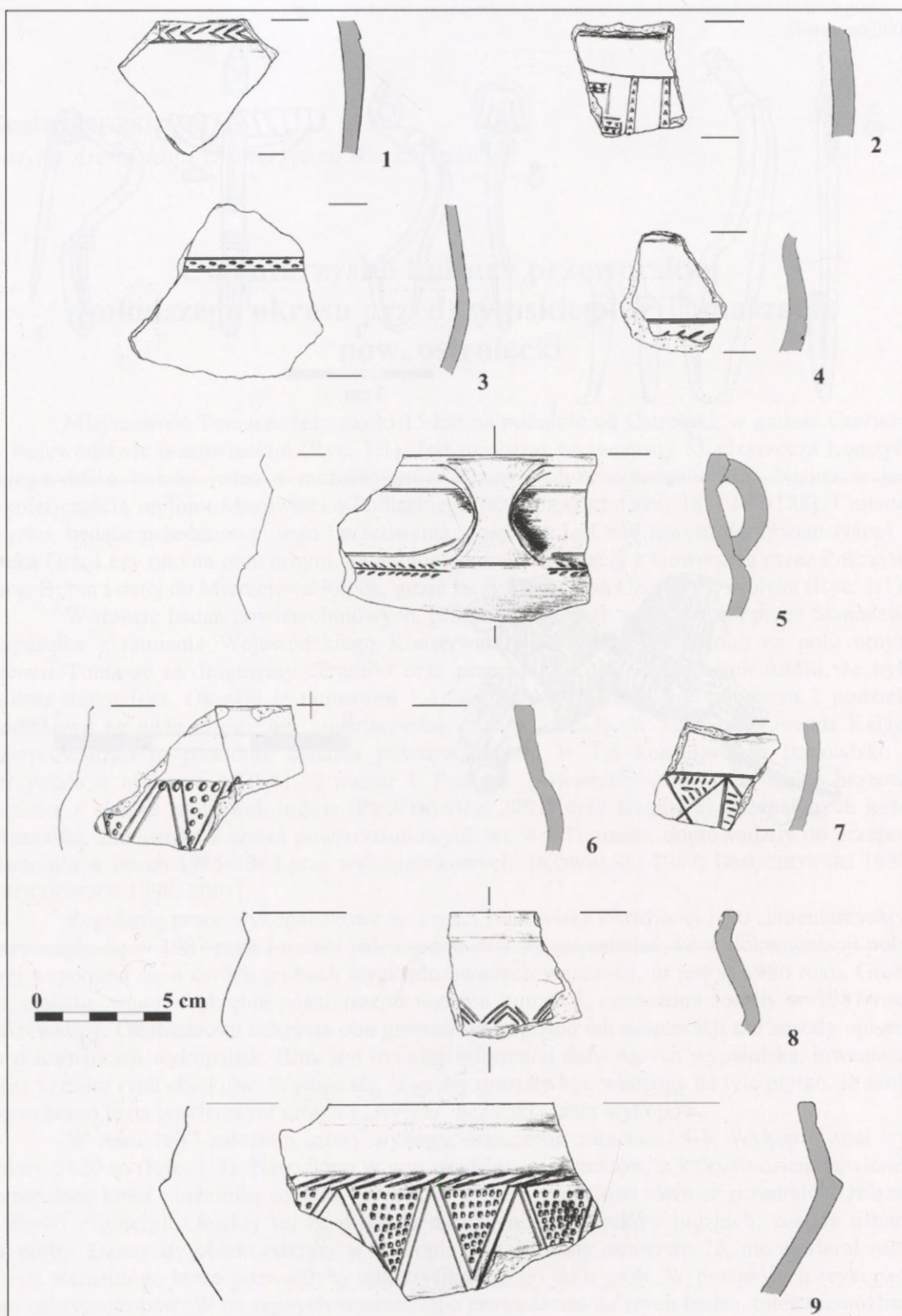
Ryc. 16. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy II. 1 – ar 19, ćwiartka C;
2 – ar 47, ćwiartki AB; 3 – ar 45.

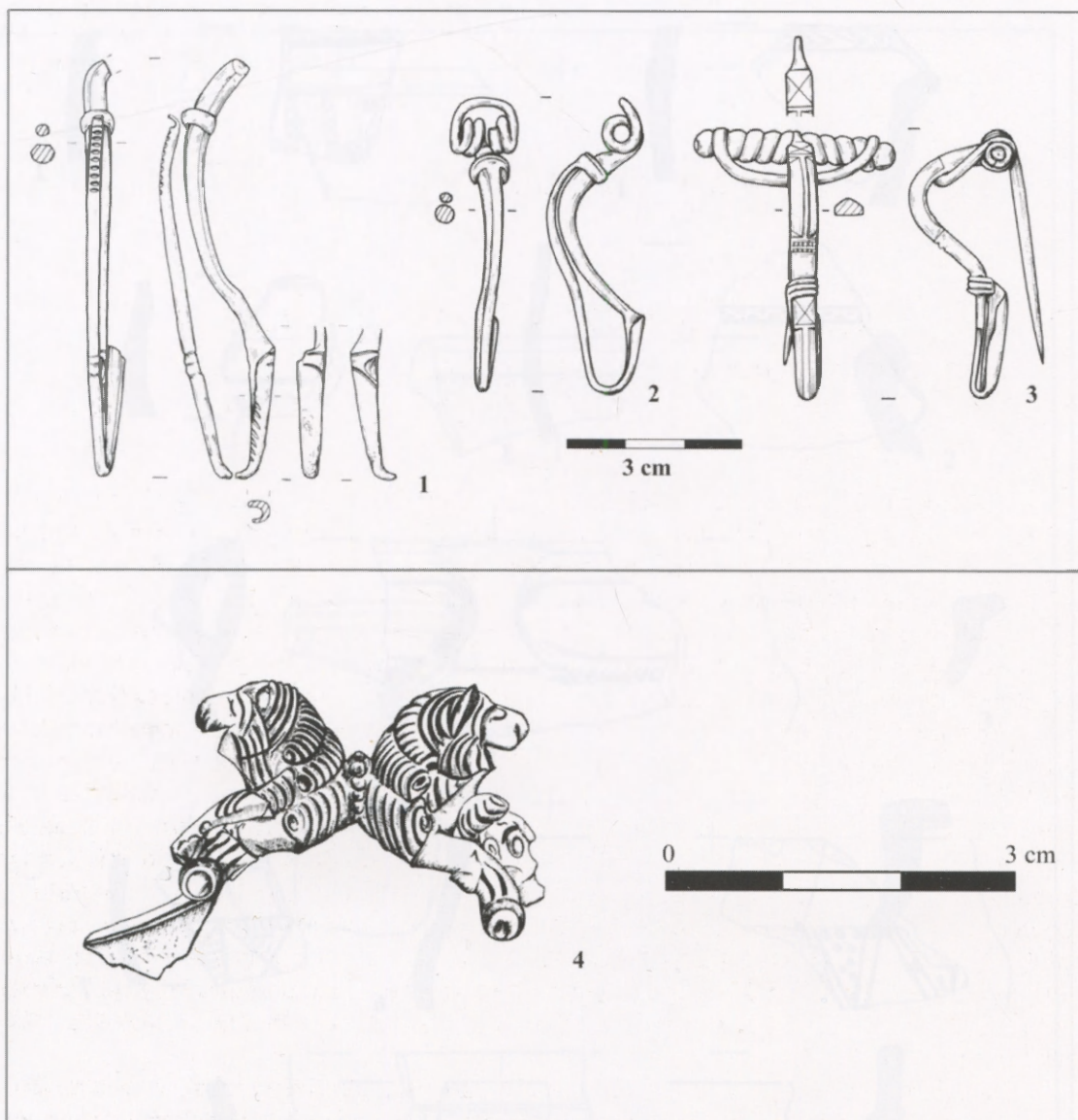
Ryc. 17. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy III. 1 – ar 16, ćwiartka C;
2 – ar 5, ćwiartka D; 3 – ar 45; 4 – ar 16, ćwiartka A.

Ryc. 18. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy III. **1-2** – ar 41, ćwiartka B; **3** – ar 42, ćwiartki AB; **4** – ar 27, ćwiartka D; **5** – ar 19, ćwiartki AB; **6** – ar 47, ćwiartki AB.

Ryc. 19. Poświętne, stanowisko 1, naczynia grupy III. 1 – ar 60, ćwiartki AB; 2 – ar 27, ćwiartka A; 3 – ar 36, ćwiartki AC; 4 – ar 7, ćwiartka D; 5 – ar 19, ćwiartka C; 6 – ar 8 ćwiartka C; 7 – ar 32; 8 – ar 8, ćwiartka C; 9 – piec wapienniczy.

Ryc. 20. 1-3 – Poświętne, stanowisko 1; 4 – Kołoząb, stanowisko 1.